

LÉLEK A HÁBORUBAN

BALÁZS BÉLA
HONVÉDTIZEDES
NAPLÓJA

GYOMA
1916.

KNER IZIDOR KIADÁSA

Littmann Tonka

III.

Azon művek egyike, melyeket Vilmos küldött Veszprémbe külteki napjaim alkalmával.

1916. október hó.

Első kiadás

LÉLEK A HÁBORUBAN

BALÁZS BÉLA

HONVÉDTIZEDES NAPLÓJA

DIVÉKY JÓZSEF RAJZAIVAL

GYOMA 1916.
KNER IZIDOR KIADÁSA

Ezt a könyvet harcos közkatona irta s a rajzokat is harcos közkatona rajzolta. A valóságban átélt élményekből született a szöveg s abból születtek a képek is. Nincs is más kapcsolat közöttük, mint ez és a felfogás közössége. A katonát, az embert mutatják póz nélkül, görögtüz nélkül. Kérjük az olvasót, ne tekintse a rajzokat a szokásos szövegillusztrációnak és ne is keressen más kapcsolatot köztük és a szöveg között.

A KIADÓ.

AZ 54-IK
HONVÉD MENETZÁSZLÓALJ
EMLÉKÉNEK

MOTTO:

Asztalos csinálj koporsót,
Egy egész ezrednek valót.
Tetejére, tetejére irjad eztet:
Itt nyugszik a hatos honvéd gyalogezred.

Csendesen!

(Üzenet egy macsvai lövészárokból Przemysl várába.)

Tedd el a zászlót, nincs mit lobogtatni,
Azért, hogy kissé reccsen a hajó.
Rossz vihar vágta más szegény hajókhoz
De nincsen ezen szavalni való.
Csendesen.

Mert itt szolgálunk, itten helyt is állunk,
Meg is halunk, mert hajón ez a rend.
Vagy mi, vagy ők. De dalolás az nem lesz.
Matróz-testvérek várnak odalent
Csendesen.

Hajónk, hajónk az megmarad bizonnyal
De minket bűnnek vérhulláma nyel be.
Rejtsed el zászlód: tiszta éneked.
Mi már sülyedjünk így el: tisztelegve,
Csendesen.

MENJ ÉS SZENVEDJ TE IS

Az ember nem adja ki a naplóját. Nem mintha hiba volna avagy lehetetlen nyitva élni mind az egész világ előtt. (Inkább ez volna a legdiadalmasabb élet.) Hanem mert az ember naplója készülőfélben van, amig az élete készül: halálig. És az ember nem ad ki félbehagyott, idétlen munkát, avagy bevallja, hogy az életén sem dolgozik, mint valami végre készülő művön. Az életből a halál hasít életrajzot.

Ma kitépek öt hónapnyit a naplómból és odaadom: olvassa, aki akarja. Ma *meghalt* öt hónapnyi életem. Egy közbetoldott, külön élt, másik életem, melyből olyan kábult borzongással ébredtem máma, amilyennek a halálba való ébredést gondoljuk.

Ma hallottam meg, hogy a zászlóaljam elpusztult.

Talán csak magam maradtam meg.

Kilencszázhatvan ember halála egy szörnyü órában, mint valami óriás test halt le rólam és csupasz, tétova lélekként ébredtem ki belőle máma, kábultan tapogatva hol vagyok? És kiébredtem a háboruból.

Nyugtalan, borzongó kiváncsisággal lapozok vissza öt hónapot a naplómban. Hogyan történhetett ez? Ezerszer aláhuzott, mindig önmagát világító, mindentől idegen vándoréletemből hogyan születhettem át abba a másikba, ahol kilencszázhatvan ember lelkével voltam egy, *testével* voltam egy? Nemcsak gondolattal, hittel, szeretettel, hanem *fizikailag:* idegekkel és erekkel, az öntudatalatti életösztönök közösségével. Egy avval a kilencszázhatvan emberrel, aki négy

hónapig a nép volt számomra, melybe gyökeredzem, az emberiség, melynek szenvedéseit szenvedem. Hogyan esett, hogy ez az öt hónap nem kitérés és kaland volt, hanem valóban más lélekkel élt másik élet?

Négy hete fekszem már ebben a budapesti kórházban és máig nem tudtam *onnan* visszatérni. Mindennek el kellett pusztulnia, az egész zászlóaljnak! Valahogy meg kellett halnom, hogy harminc éve élt életem, mint valami régi, távoli illat érintsen megint és hogy most bódult fejjel indulhassak ujra megkeresni. Talán nekem is fekszik egy testem valahol Valjevó körül? Tegnap még ott éltem.

A tegnapi jegyzeteimet kell, hogy legelőre adjam. Mert érzem, hogy ennyiből meg nem érthető ez a különös transfiguratio, mert azok sem eszmélnek rá, akik *ott* vannak. Csak azok, akik már visszajöttek.

*

1914 december (*) hadikórház.

Azt mondják négy hete fekszem ebben a kórházban. Megfoghatatlan! Most értem Tankréd és Rip van Winkle legendáját. Harmincöt végnélküli kórházi estének csöndje ereszkedett már közém és a 9. Feld-Artillerie Brigade ütegeinek dühödt ugatása közé. És az előbb, hogy valami kapu csapódott be odakint, felneszeltem: mi ez? Aztán mosolyogtam: csak nem ágyu? Hiszen Budapesten vagyok.

DIVEKY

Négy hete zúg a fülemben a láz. Négy hét óta szakadatlanul a macsvai rajvonal sortüzét zúgatja benne. Csak be kell hunynom szemem. Egyenletes, megnyugtató lárma. Mint a tengerzugás, olyan. Néha megtorlódik, felzajdul. A hang materiává sürüsödik. Kemény, csikorgó fallá feszül... Valahol támadnak a szerbek? lehullanak-e majd erről a falról?... De hiszen Budapesten vagyok.

„Budapesten vagyok". Ezt sokszor kell, hogy mondjam egymásután. Mert az ember nem más vidékeken járt, úgy látszik, hanem valami más életben és nem hitte, hogy egykönnyen visszakerülhet. Hogy most sem hiszem, az ostobán hangzik, *de nem tudok belenyugodni*, az bizonyos. Ez az élet itt hígabb, álomszerübb: *valószinütlen*. Csodálkozva és bizalmatlanul tapogatom a tollas párnát a fejem alatt. A borjut a harmadik éjjel megszoktam aljnak. A fehér párnát egy hónap multán máig se. Sokszor riadok fel éjjel arra a kinos álomérzésre, hogy nem vagyok ott, ahol vagyok és hogy nem vagyok a poszton.

A hosszu kórházi napok, mint üres skatulyák tolódtak egymásba és október huszonnyolcadika még itt van a szomszédban... Mi volt ez?

Az ápolónő egy tányért ejtett le kint a folyosón.

De mi *volt ez október huszonnyolcadikán?*... Sötét hajnalban a crna barai temetőre hullottak gránátjaink. Felturták a sirokat és a föld alatt betörték a koporsókat. Mikor a zászlóalj felfejlődött a temetővel szem-

ben egy nagy márvány siremléket középen talált a gránát. Csengve szikrázott szerte az első szétsikló napsugárban, mely kilencszázhatvan lapulva közelgő bajonetten gyujtott piros vészjelet. Kilencszázhatvan bajonett döfése az októberi reggel fehér hüvös testébe... Aztán át a véres országuton, át a hullaszagu mocsáron, át a felturt temetőn. Ott csend lett. (Mennyivel nagyobb csend tud lenni egy olyan fegyveres mezőn, mint egy kórházi szobában.) A 96-osok már tul voltak Crna Barán. A zászlóaljnak pihenőt adtak. Onnan hoztak engem vissza. Szinte hatodik hete már. De nem vastagodik az idő fala. Átlátszik rajta a Macsva és én nem tudok egyebet látni.

Talán csak megviselt idegeim utánrezgése ez? Talán csak a fülemben hoztam magammal izzó taplóként a háborut? Talán valami édes, puha muzsika kellene. Az kimosná belőle. Oh, orgona-koncert vox humanaval és triangulummal. Schubert a-dur szonátája, a „Szöktetés“ quartettjei... De mért nem tudom *igazán* kivánni, hogy most koncertteremben üljek? Mért vágyom rá olyan gyáván és bizonytalanul? Mert azt érzem, hogy nem dukálna nekem. Nem. Nem tudnék muzsikát hallgatni, míg a zászlóaljam sebesültek jajgatását hallgatja és a golyó türhetetlenül éles csattogását az acélpontonok falán. Nem. Nem idegesség, hogy minden reggel, ahogy szemem kinyitom, az időt nézem odakint és a szél kilencszázhatvan ember fázásával fáj, az eső kilencszázhatvan ember ázott

ruhájának sulyával bágyaszt és mikor nemrég leesett az első hó, lehajtottam a fejem és sírtam. A krupanji havas lejtők bánata fojtogatott. Ez nem idegek emlékezése. Ez *odaérzés.* Én még ott élek.

Muzsika?... Én a grki Feldspitalban is feküdtem kolera-quarantainet. Egyablakos, sárfalú horvát parasztszobában, véres szalmán, melyet huszonnégyünk számára nem lehetett külön „ágyak"-ra tagolni. Két könyököm, két cseh szomszédomhoz ért. Az egyik tifuszos volt és rühes, a másik nem tudom micsodás. Másnap kivitte a Sanitäts Schindel, mert agonizált. „No tu Ulahn tu kannst schon kumma" — mondta neki végtelen gyöngédséggel.

Mert abban a szobában nem szabadott meghalni. Az egy másik „osztályba" tartozott, melyben szintén úgy hevertek a sebesültek egymáson, mint a hánykódó halak a kosárban. Mindennap kétszer bejött a Sanitäts Schindel és végignézett rajtunk. Az én arcomba is belenézett mindennap kétszer hosszan, figyelmesen, jóindulatu kék szemekkel. Ő az arcból meglátta, hogy melyiket lehet már kivinni. Amelyiknek a szemére ráülnek a legyek, mint a szegény ökrökére nyáron és hunyorgatással sem tudja már elhajtani. Ezt tudtuk.

Szemben feküdt egy tüzér, aki még rángatta az arcát, de a legyek már nem szálltak el. A szomszédja reggeltől jó délutánig hesegette. Akkor nem birta már a karját emelni. Kétségbeesett merev szemekkel nézte a tüzér nedves pillái közé tapadó legyek fekete

csomóit. Még egyszer, még egyszer próbálta karját irtózatos erőfeszítéssel. És jött a Sanitäts Schindel és a legyek ott ültek a tüzér szemén. A szomszédja összeszedte utolsó erejét. Ez volt a legszörnyűbb harc, amit az öt hónap alatt láttam. A kar megmozdult, a legyek elrepültek és Schindel kiment. Az éjszaka meghalt mind a kettő és ott feküdt köztünk reggelig.

Azon az éjszakán nem aludtam, mert tifuszos szomszédom nyugtalanul álmodott és féltem, hogy rám fordul. Fogamat vacogtatta a láz. A sötétség, mint valami forró, büdös, nagy fekete test hevert rajtam. Akkor hirtelen vad indulattal megfogadtam, csak még egyszer hazakerüljek élve, csak levakarhassam magamról ezt a három hete rajtam ragadó ruhát, hát eau de Cologneban fürdöm naponként kétszer és a körmeimet lakiroztatom. Sohse volt érzékem elegantia iránt. De ezentul selyem harisnyában és lakkcipőben járok és a zsebkendőm parfümös lesz. És nem tudom, mi van még és mit lehet. De ami kéjes kedveltetése van még a testnek, azt mind megcsinálom. Csak hazakerüljek élve . . .

És most? . . . Itthon vagyok, élve, tiszta fehér ágyon fekszem és nyugtalanul fészkelődöm benne. A grki véres szalmára gondolok és úgy fáj a szívem, *mintha hazafájna.* És utálom az apáca hüvös fehér kezét, mikor jeget tesz a szívemre és a Sanitäts Schindel meleg hangját hallom: „Na Ulahn tu kannst schon kumma"

— és könnybe lábad a szemem. És fáj, hogy porcellántányérban pecsenyét kapok és fáj, hogy a tanár maga vizsgál meg és fáj ez az őrzött csend. Az ágyam mellett a feleségem ül és fogja a kezem és engem nyugtalanit és kinoz *az, hogy boldog vagyok.*

— Talán a lelkiismeretem rossz? — próbálom magyarázni. — A zászlóaljam most derékig vízben állja a srapnell-tüzet valamelyik szerbiai lövészárokban és nekem uzsonnát hoznak. Öt óra? A századomat most kellene felváltani, de a tartalékot ágyufedezetnek rendelték valahova. Harmadik éjjel most, hogy virrasztani fognak. Ólomjeges eső esik... Oh csokoládés kuglófot kapok? Egyebet nem?

— Te is fáztál, te is virrasztottál. Mit kínzod magad?

— De most mégis elhagytam őket. Szökevénynek érzem magam.

— Az Isten szerelmére mit tehettél volna még? Nem voltál katona. Önként álltál közéjük. Három hónapig velük szenvedtél. Halálos betegen hoztak haza. Talán egész életedre nyomorék maradsz. Hát csak megtetted a kötelességed?

— Kötelesség? Te nem láttál még rajvonalat meg-ingani. Nem láttál még negyvenkét éves népfelkelőt kétségbeesetten a szomszédjára nézni, mikor a rajvonalon átvonaglik a kisérteties áram: *az egymás* fáradtságának és habozásának megérzése. Amíg az az őszülő zsidó füszeres ott mellette előre néz és tüzel, egy titkos lánc megnyugtató kényszerítése tartja he-

lyén. De a füszeres felordít és a lánc szakad, a rajvonal vékony fonala hullámzik a halál szelében. Pedig a szerbeknek nincs is tűzfölényük! És ha hátrálunk, át van törve az egész front! Annak a füszeresnek *nem szabadott volna* meghalnia! *Kötelessége* lett volna élni... Még egy parancsszó hallik, egy kemény, biztos férfihang. Attól egy percre megáll a rajvonal, mint egy alámosott remegő gát. Ha csak tíz uj ember jönne hátulról friss energiával. Csak a füszeres helyére most feküdne uj valaki. Csak *egy* ember feküdne a negyvenkét éves népfelkelő mellé, hogy érezze egy eleven, friss test biztató melegét. Uj áram ömlene a vonalba és az ellenség nem zuhogna be az elszakadt fronton.

Oh, csak egyszer látnák ezt a mi szellemes intellectuel-jeink, akik bársony kávéházakban keseregnek a világ barbárságán! A Gerbeaud-sütemény kifordúlna a szájukból és nem akadna köztük olyan gazember, aki el nem indulna, hogy odafeküdjön valamelyik negyvenkét éves tuberkulotikus családapa mellé.

És én sokszor láttam ezt és itt fekszem finom lószőr matrácon himalája takaró alatt. Hogy megtettem a kötelességem?... Kötelességem lett volna birni a strapát. Nem az volt a hiba, amit *csináltam. De én magam,* egész mivoltom csődöt mondott, hibás volt!

— Ostobaság! Azt hiszed te vagy az egyetlen akit visszahoztak? Az ország minden kórháza zsufolva van. És ha tested, egészséged nem birta a háborut, az nagy baj volt, mert bajod marad talán egész

életedben. Ezen bizvást busulhatsz. De a lelkiismereted nyugodt lehet.

— Ez mind igaz. Lehet, hogy csak a szomoruság beszél belőlem, nem a rossz lelkiismeret. De mért nem lelem a helyem? Mért nem tudok *ebbe* belenyugodni? A szomoruság nem ilyen nyugtalan, gyanakvó, idegenkedő. Talán nem is a lelkiismeretem rossz, csak *nem tudok itt élni,* mert nem lehet két helyen egyszerre és én még ott élek. Talán olyan vagyok, mint a mesebeli törpe, akinek lelke nem a testében van, hanem egy ládikában, tul az óperencián, egy szigeten. Az enyém ott maradt a borjumban, melyet most a zászlóalj egy trénkocsija hurcol valahol Valjevo körül. Fogva vagyok. „Ich bin unfrei“ ! !

Posta jött. Tábori levél. A zászlóaljam ugy látszik elpusztult. „Aufgerieben.“

* * *

Nem tudom, hogy mit gondoltam és mit éreztem. Azt hiszem semmit. Tájképeket láttam. Ha emelkedik a lázam és behunyom a szemem, mindig tájképet látok. Egy nagy kukoricásban jártam. (Felázott kukoricásban járni nagyon fárasztó.) Az esővizes levelek alatt itt és amott két láb vagy egy kar, vagy egy fej bukkant fel: A zászlóaljam emberei. Husz-harminc lépésre egymástól szétszórva, mint ahogy a dinnye

meg a tök szokott heverni a kukoricásban. Sorra jártam őket. Még sok hiányzott. Kerestem a többit. Már alig birtam a lábom. Irtózatosan huzott a föld. Nem is mentem már. Valahogy szálltam. Még egyet meg kellet keresnem. Kit?...! De keresés közben válogattam. Ne itt legyen, mert szemébe, szájába lóg a kukoricalevél. Ott se legyen, mert ott egy döglött disznó rothad. Végre leltem jó helyet, ott lefektettem. Oda, ahova tartozik: első század, első szakasz.

Magamnak néztem helyet!...

Emelkedett a lázam. Egerek?... Mért gondolok egerekre? Igen, egyszer már éreztem az elföldeltség ízét. Földet a szememben és számban és fülemben. Az még a Macsvában volt. Egy gránát csapott le a fedezék hátába és ránk döntötte. Rám és két egérre, melyek a tetejéről hullottak le. Ketten kimásztunk valahogy. Én és az egyik egér. A másik a földben maradt. Egy ideig még piszkáltam utána a bajonettel, de a második gránát is közel járt, nem maradhattam ott.

Vacsorát hoznak. Finom borjusültet. És finom kaliforniai barackbefőttet kaptam valakitől. A nyitott ajtón keresztül apácákat látok. Fehér főkötők, óriás lepkék libegnek hangtalanul. Mért utálom őket? Nem élik ezt az életet. Félig odaát vannak. Az átvezető uton.

Tájképet látok. Hosszu allée nyilik előttem. Két oldalt apácák állanak mozdulatlanul sorfalat. A fehér főkötők két fehér vonallá futnak össze, mely az allée

végén egy végtelen fehér síkságba torkol. Fehér hómező. Fekete foltok benne.

Kilencszázhatvan fekete folt. Teljes létszám. Akkor én is ott fekszem.

* * *

Most pedig kezdjük elölről.

*

1914 augusztus eleje. — Kitört a háboru. Az első harcot itt vivom most magammal. Mert nyugodt és tompa csodálkozással bámulok az ujságba, holott tudom, hogy ez irtózatos és meg kellene rendülnöm. Mázsás képeket gördítek önmagam ellen, mondván: „Világháború! Tizmillió ember, égő városok... Érezd! Fájjon, rendülj meg!" Hiába. Nem megy be a bőrömön. De végre is háború van. *Minekünk* magyaroknak! Há-bo-rú! Valamit mégis csak kell, hogy érezz?!

Nem vagyok aktuális, azt érzem. Háború van és nem vagyok katona. Untauglich vagyok, B. osztályú népfelkelő vagyok és rólam most nincs szó. Semmi közöm és semmi jussom a világhoz. Mert a világ az most háború. Valami számkivetettségnek szégyene kezd fájni. Ime ez az első érzés: magányosságom fájása.

Kinyitom az ablakot és kinézek a kertbe. Kis, kócos vadkert. Meleg orgonabokrok alatt dong az augusztusi

dél. Csendnek csendülése... Hol a világháború? Mintha annak látszania kellenék. Kutató, gyanakvó szemmel nézem a kis kertet mint valakit aki alvást szinlel. És talán csak előttem szinlel alvást? És talán már régóta járok magányosan, tőlem elfordult világban, mely csak a hátam mögött mozdul meg szemeit kinyitván?

Hiszen a háboru okai itt voltak valahol a világban. Énrám mindez nem tartozott? Óh kicsi kócos kertem te talán velem együtt vagy magányos, izolált sziget?

Milyen messzire kell mennem, hogy kiérjek magamból?

Baj van! Mert olyan nagyon kimaradtam most valamiből hogy szinte kedvem volna revidiálni minden egyéb kapcsolataimat is. Barátság? Szerelem?

*

Háború van, olvasom az ujságban és amit érzek: *elhagyatottság.*

Mért nem láttam jövését a vésznek? Olyan mindegy volt nekem? Mi jogon utáltam a politikát?

— „Nép" és nemzet." Mért irtam le olyan szégyenlősen, nehezen ezt a két szót? Gyönyörű romantikus vágygyal szerettem őket messziről, kivált fiatalabb koromban. De „az emberekkel" sohasem éreztem semmi szolidáritást. És most... A háború becsapja a kaput a tékozló fiú előtt.

Hátha kopogtatnál a bezárt kapun? Hátha most

vennéd a kalapod és elindulnál a körutra vagy az Andrássy-utra, hogy becsempészd magad valahol a „nép“ közé, a „nemzetbe“? (Így hivják őket akárhogy rösteled is.) Talán nincs rád irva, hogy megtagadtad őket mikor nem voltak kedved szerint valók?

Ezt a történetet olvastam valahol: Egy derék csendes erkölcsű feleség husz évig élt férje oldalán derüs nyugalomban és hét gyermeket szült. Történt azonban, hogy valami férfit, akinek hirét sem hallotta tizenöt év óta, katasztrófa ért. Akkor az asszony mindeneknek nagy álmélkodására cserben hagyta férjét hét gyermekestül, husz éves derüs nyugalmát csendes erkölcsöstül és elment ama férfi lakására, hogy mellette legyen veszedelmében. Akkor tudta meg ő maga is, hogy azt a férfit szereti.

Hátha te is fognád most a kalapod? De hol van a kilincs, melylyel a „néphez“ lehet benyitni? A köruton vagy az Andrássy-uton *ott* van-e az ember?

Meddig kell mennem, hogy kiérjek magamból?

*

Voltam a köruton és az Andrássy-uton. Ólálkodtam körülöttük. Néztem *„őket“* akiknek most háborújuk van. És mintha az alvást szinlelő kinyitotta volna a szemét. Először láttam Budapestet nagyvárosnak. Egy ismeretlen tempo allegro lüktetett végig rajta. Kocsik, kocsik. Vágtató kocsik. Határozott célok egyenes vonalain siető emberek zajló áramlásában feltárult

előttem az utcák iránya. Valami láthatatlan kemény bordázatot kapott ez a lanyha vakolatváros. És hangot, hangot! Nyugtalan, forró, ismeretlen hangot.

Hiszen ha én ezt tudtam volna. Talán már régebben is... De máma senki sem ődöngött némán egész Budapesten — csak én. A kilincset kerestem, melylyel be lehet hozzájuk nyitni.

Kirakatok előtt és utcasarkokon csoportok. Hát Budapesten szóba állnak egymással az emberek?! Ezt nem tudtam. Hiszen ez úgy van mint Párisban vagy olasz városokban. Hiszen itt a népe Budapestnek. Ott a sarkon és az omnibusz-megállónál! Magammentő reménységgel nézem őket. Egy elegáns miniszteri hivatalnok és egy kendős budai asszony kérdeznek egy honvédbakát és az aszfaltozó munkás, aki ott térdel a lábuknál az utcát vasalva fel-fel felel. Ilyen nem volt azelőtt. És *ezért* nem tudtam közéjük menni. Hiszen nem volt hová. Hol volt Budapest „népe“?

De most ott van, ott az omnibusz megállónál. Odaálltam én is mintegy véletlenül. A honvédbaka megszólít. Hova kell bevonulnom? — kérdi.

Ha csak azt kérdezte volna, hogy kell-e vagy se, talán nem hazudtam volna. De mintha beléptijegyet kért volna. Vajjon más épkézláb untauglich fiatalember meg meri-e mondani ilyenkor, hogy a jobb szemének öt dioptriás rövidlátása van és ezért semmi köze a háborúhoz?

Aki pedig hazudik az egyedül van. Ők a tartalékos hadnagygyal beszélgettek, de az igazi, az untauglich Balázs Béla kihazudta magát közülök és saját háta mögül nézte *„őket“*.

Az omnibusz-kalauz is megkérdezte mikor indulok és egy fehérhajú uriasszony részvéttel érdeklődött, hogy van-e feleségem és családom. Én pedig nem tudtam elháritani magamtól ezt az uj, még hazugságában is animálisan meleg örömet, hogy maguk közé vesznek a nagy közös sors karámjába, hogy mondhassam: ez az én népem. Mert nekem soha sem volt népem!

Hazudtam és evvel magam is cserben hagytam, százszorosan egyedül az untauglich Balázs Bélát, aki láthatatlanul kuporgott az omnibusz sarkában. Azt éreztem, hogy láthatatlan vagyok.

*

A déli vasut vendéglőjében ebédeltem. Lent a Vérmező égő zöldjén bosnyák tartalékosok vonultak fel. Most érkeztek. Katonazene és turbánok erdeje, vörös övek és órrọs papucsok és felettük a fehérholdas zöld lobogó.

Egy nép érkezett meg. És kábult szemekkel nézi a *másik népet*, mely körülállja cilinderek és zakkók idegen népviseletében. Az a másik nép pedig itt vonul előttem az állomás felé. A férfiak kis fakoffert visznek és az asszonyok gyereket a kar-

jukon és ez épp olyan egyszinű, kosztümös menet, mint a bosnyákoké, melyről szine leválik. Nyugtalanul néztem végig a ruhámon. Hiszen én ennek a népnek viseletét hordom! A páholyból nézem és a szinpadi kosztüm rajtam. Nyilván láthatatlan vagyok.

De a vonat elment és az asszonyok visszajöttek. Anyák és feleségek és lányok végtelen processziója hangos sirással. És egymás sirására felelnek, mint egymásnak mondott szavakra. Szörnyű konverzációja a zokogásnak. És egyenként jönnek végtelen sorban egyik a másik után. És szorosan az asztalom mellett lépnek el és mind végignéz rajtam és mind megnézi mit eszem.

Nem. Nem éreztem többé láthatatlannak magam. Mindegyik látta, hogy egészséges vagyok, pedig az ő férje vért köp, mindegyik *látta*, hogy két hét előtt vivtam végig egy vivóversenyt és mindegyik látta, hogy én itthon maradok. És ennek a felém fordult friznek nem volt vége. A szemek szinte kiemeltek a helyemből.

— Hozhatom már a csirkét? — kérdezte a pincér.

— Nem kell. Főzeléket hozzon feltéttel.

— Csak marhahus feltét van.

— Annál jobb.

De a tésztát már nem vártam meg.

Azóta menekülök és bujok minden asszonyszem elől. Az utcán kisirt és gyülölködő szemek üldöznek.

*

Szégyelem magam. Torokszorítóan, szakadatlanul! De vajjon mért is? Sok okos untauglich barátom be tudná bizonyítani, hogy erre nincsen okom. Végre is nem tehetek róla, hogy engem öt évvel ezelőtt kiszuperáltak.

De lám tegnap bucsuzott az öcsém és én nem tudtam siró feleségét vigasztalni. Mert amig engem lát nem érezheti emberi fátumnak, ami vele történt. Hiszen mások itthon maradnak. Igazságtalan, személyes inzultus marad ez számára, amig én itt vagyok. Ugye, az egyetlen, amit érte tehetnék az volna, hogy én is elmegyek az öcsémmel?

És lám rossz lelkiismerettel álltam az anyósom előtt, mikor fia egyenruhába öltözött. Engem is fiának fogadott volt és szeretett. De tegnap az *egyetlen* fia indult a háboruba és én fájdalmából kirekesztve ujra idegen lettem.

Szégyelem magam és azt mondják, hogy nincsen igazam. Nyilván akkor sincs igazam mikor a fogam fáj.

Csak tudnám őket tömegnek látni. Csak ne volna ott az öcsém és a sógorom és sok-sok ismerősöm, akiknek arcát és mimikáját betéve tudom és személy szerint követem a tüzvonalig, ahol mellükkel támasztják, vérükkel tapasztják a gátat, hogy ránk ne zuduljon a piszkos ár. Én majd azalatt itthon rántott csirkét eszem, ujságot olvasok a fotelben és szidom a hadvezetőséget. „Mert itthon is szükség van az emberekre." No persze.

*

Hát mondjuk: szerencsém van. De az jár nekem. Mondjuk: kiváltság. Nem érzed többé fejedelemnek magad, hogy besöpörd mint köteles adót? A sors megőrzött és te nem hiszed el neki, hogy szándékai vannak veled? Mért nem fogadod hát üzenetét engedelmes áhítattal, te nagy intimusa Istennek?

*

A hidfőt őrizte egy népfelkelő. Pocakos, kopott szakállú kispolgár. Mint valami éhes állásnélküli ólálkodtam jó stalluma körül. Ez el van helyezve és tudja mi a dolga.

*

Mégsem jelentkezem önkéntesnek. A milliós hadseregben egy számmal volna több és Budapesten egy egész emberrel kevesebb. De kevesebb volna-e? Hát Budapesten voltam én? Vagy kis, kócos kertem magányos szigetén? *Nem a háborúról van itt szó, hanem az én magányosságom nagy próbájáról.* Részt venni, részt venni!

Beálltam dolgozni a népsegítő irodába.

*

Már minden rendben volt. El voltam helyezve. Részt vettem. A Népsegítő irodában dolgoztam reggeltől estig. És most már bizonyos — ott lett bizonyossá — hogy nem maradhatok, hogy nekem is el

kell mennem, hogy éhezzem és fázzam és vérezzek és hogy árulónak érezzem magam mindaddig, amig vannak, akik nálamnál többet szenvednek.

Így történt. Hosszú asztalok barrikádjai mögött ültünk, szigorú, nyomtatott blankettákon könyökölve és a nyomor és az éhség támadott az asztalbarrikádok ellen. Nem kért, hanem támadott. Ingerülten, türelmetlenül, vádolva. És ha alázatos volt a szó és alázatos a nézés, hát támadás volt, amit nyomoráról mondott, támadás volt beesett arca, rongyos ruhája, támadás volt, hogy tajtékos szájjal esett össze előttem és támadás volt számtalanságuk, mely nem fért a terembe és tolongva eltolta az asztalt, hogy áttörjön a barrikádon.

Már akkor azt gondoltam: Itt könyöklünk az asztalokon és osztjuk a falatot, mint gőgös várurak váruk könyöklőjéről. Felugorni és felrugni ezt az asztalbarrikádot, hogy düljön be rajta a nyomor és az éhség!

Hogy szerettem volna, hogy jobban fárasszon a munka! Hogy szerettem volna, hogy azok a csupasz, ráncos mellű asszonyok fáradtnak, szenvedőnek lássanak engem, hogy az az asztal közöttünk ne legyen oly irtózatos távolság.

Vizióm volt. Hirtelen láttam, hogy ez *nem* Budapest népe. Ezek a beteg piszkos asszonyok, az elkinzott emlősállatoknak ez a serege, mely folytatódik az ajtó mögött és feketíti az udvart és elzárja még

kint az utcát, ez nem a mi viseletünket hordja — (mint azok, kint a déli vasutnál) — hanem a koldus rongyok universalis kosztümjét, mely ugyanegyforma az egész világon. És ezek a kilógó ráncos piszkos emlők (legkínzóbb képei a mártiriumnak), lépcsőházon és udvaron és utcán tul Párisig és Szentpétervárig *egy* tengere a nyomornak, megszakítás nélkül, mely tulsó partján orosz és francia kenyérosztó urak asztalbarrikádjai ellen támad. Európa népe!!

És mi itt ülünk *öten* és osztjuk a jót! Munkát kinálunk mikor kenyeret kérnek, mert humánus szociológusoktól tanultuk, hogy munka az kenyér. De a lerongyolt éhes asszonyoknak nem kellett a munka és gyanakodva és haraggal huzódtak előle.

— Milyen szemtelenek — mondták erélyes kollegáim. — A gyerekük éhes és ők lusták dolgozni.

Én csak azt éreztem: *Ki vagyok én, hogy dolgoztassam őket?*

Ők mindig felülről kapták a munkát és elvesztették érzéküket azirant, hogy mégis önmagukért dolgoznak. Annyi méltánytalan zsaroló munkát végeztek, hogy magát a munkát érzik méltánytalanságnak. Ez már nem szociális forradalom. Ezek már nem a munkaadó, hanem *a munka ellen* lázadnak fel. Ezek annyit szenvednek, hogy már a kinjukért kérnek fizetést. Hiszen fizetés jár érte a mennyek országában is és ők nem hajlandók ingyen tovább élni.

Éhesek és én munkát akarok nekik adni? És én azt

hiszem, hogy részt veszek sorsukban, ha én is dolgozom? *A szenvedésükből vedd ki a részed, mert ez az egyetlen közösség!*

Menj és szenvedj te is!

Szerettem volna lehajolni hozzájuk és kegyelmet kérni. Mint Rodion Raskolnikov, letérdepelni mindenki előtt és homlokommal háromszor megérinteni a földet.

*

Tegnap jelentkeztem önkéntesnek. Azóta vidám vagyok és nyugodt. Még nem tudom mikor visznek.

*

Tizedik napja tart már a lembergi csata. Mintha égő házban volnék bezárva! A föld alatt odaéreznek idegeim és nem tudok aludni. Galicia felé most le kellene billennie a földnek, mint egy kompnak. Négy millió ember áll ott és száz mázsás ágyuk ezrei.

Nem a tömeghalál képe háborgat fel engem ennyire. Valahogy a tragikus szemével látom. Nem húszezer halál ez. Ez *húszezer élet,* mely egyetlen órában beteljesedik. Húszezer homályosan vegetáló élet dermed értelmes sorssá! Húszezer legutoljára mondott szóból lesz egyetlen órában *utolsó szó.* Visszavonhatatlan és nem folytatható itélet az élőknek, mely minden eddig élt percét százezer embernek átértékeli. Egyetlen órában! A mult egymásbamuló, *átmeneti* napjainak egyforma

pázsitjából, végérvényessé lett, sorsdöntő scénák milliárdjai nőnek ki. Szörnyű tragikus vegetáció.

Most mindenki keresse fel sorsát.

Ha elmegyek a csatatérre, négyszem közé kerülök sorsommal. Olyan vagyok, mint ama kis hivatalnok kinek egzisztenciája egy vezérigazgatótól függ, akit sohasem látott. Most azonban becsengetik a belső szobába és ő felveszi fekete kabátját, hogy ezúttal személyesen vegye át a parancsot.

CSENDES, ESTI DIALOGUS A HERCEGNŐVEL

— Alice — szóltam a hercegnőhöz, a Lógody-utcai történet hercegnőjéhez — katonának álltam és holnap indulok a harctérre. Többi barátomtól elbúcsúztam már és téged hagytalak utoljára, mert sehol sem érzem úgy, mint itt, hogy búcsúzván a békének és életnek földjéről oldom el a csolnakom.

Mikor a Lógody-utcai kis suszter udvarán festettünk együtt még háborúsak voltak a te vágyaid is, Alice és gondolataid mint riadt galambraj keringtek egynémely magos torony körül. Azóta te palettáddal és zöld festékes ládáddal hazaérkeztél ebbe a csendes hegyoldalba, boldog családba boldogan és a vadgalambok leültek ennek a kertnek fáira és veteményei közé gyökeret eresztvén virágok lettek, melyek ahol vannak: otthon vannak. És te itt nézed őket, hogy híznak és lombosodnak a fákkal és nézed, hogy nő szép fiad a fák között. Én azonban katonának álltam most és háborúba indulok. Búcsúzni jöttem. Itt a kerti nádszékek alól bizalmas kavicscsikorgással beszél fel a föld és az augusztusi hold most néz be a hármashatár-hegy mögül.

— Ez a mi kövér, aranyarcú dadánk — mondta a hercegnő, nagy szemeinek tükrét forditva feléje. — Esténként végigjárja a házat, hogy a gyerekek jól betakarództak-e és nem maradt-e égve lámpa?

— Az életnek és békének tiszta ízét akarom innen magammal vinni és benne egy diadalmas biztonságot: hogy ez *mégis* örök és elpusztíthatatlan.

Akkor a hercegnő hármat kopogott halkan a fehérmázas kerti asztalon, melyen lassan munkához látott a hold miniatür halvány árnyékokat készítve a teás csészék és kanalak alá.

— Ettél és ittál? — kérdezte szigorúan a hercegnő. — Mert ha jóllaktál elkezdhetem megmondani a véleményemet. Szégyeld magad. Nem gondoltalak ilyen hiúnak. Nem akarsz az itthon maradt „kettő-három nyomorult" közt lenni. Ennyi az egész. Neked nem lehet más okod rá, hogy beállj önkéntes gyilkosnak.

— Talán van sok hiúság is benne. De van egyéb is, amit érteni fogsz. Ha az egész ország alá volna aknázva csak a te házad nem, vajjon nem hagynád-e ott te is házad biztonságát, hogy egyforma kockázatot vállalj mind az ország népével, melyben élsz?

— Az ország! Most már nincs más, mint az ország? És a szegény oroszok és szegény franciák, akiket úgy szerettünk? Az ő biztonságuk nem fontos, mikor gyilkolni indulsz?

— Hercegnő, ha csak mi magyarok volnánk bajban talán nehezebben határoztam volna rá magam, hogy kivegyem belőle részem. De negyven millió ember lépett most a halál árnyékába! Ennek a tömegvonzásnak nem lehet ellentállni. A tízmillió orosszal és szerbbel és nem tudom mennyi franciával is szolidáris akarok lenni, mikor közös harctéren közös szenvedést osztok meg velük.

— És ha kolera-járvány fog kiütni, akkor szolidaritásból inficiálni fogod magad?

— Még sohasem ültél betegágynál, Alice, rossz lelkiismerettel szégyelve egészségedet? Még sohse volt, hogy beteg akartál lenni, mert valaki beteg volt?

— Az más — mondta akkor halkan a hercegnő és átnézett a Svábhegy lámpáinak csillagképeire. — De ezt a szerencsétlen tömeget nem lehet így szeretni. Egymásra hajtott buta csordák. Szegények. Aki szerette is megutálja.

— A népről beszélsz hercegnő? Hiszen most kell talán elválnia, hogy csőcselék-e vagy az a nép, melyről tudjuk, hogy az egyén minden elérhető nagyságánál nagyobbat produkál? Az a nép-e, mely vallást és stílust, mitoszt és mesét, ornamentikát és muzsikát teremt? És nem tőled tanultam-e, hogy leginkább azért kell szeretnünk valakit, hogy igazán azzá lehessen, akit szeretünk?

Akkor a hercegnő meleg mosolylyal nézett rám és azt mondta. — Szóval megint nászútra indulsz holnap?

— Elhiszed-e, hogy úgy érzem magam, a szerelmes vőlegény minden esetlen zavarodottságával?

— De ez nem szerelmi házasság! Szánalomból veszed el. Muszájból fogsz csak verekedni. Morális muszájból. De az mindegy. Okod lesz rá, de nem lesz célod vele. Irtózatos sivatagja a hiábaságnak! Vagy gondolsz te valamit, egy eszmét, mely a harccal kiharcolható?

— Azt, hogy ég a házunk és oltani kell.

— Megér egy ház ennyi bünt?

— Éppen a mi házunkat ujabban nagyon sokra becsülöm, mert úgy látom, hogy nagy jövendő miszsziója lehet. Ezt a háborút a nacionálizmus zudította ránk. Legalább is a mi házunk négy sarkát az kezdte ki. De a nacionálizmus a tizenkilencedik század terméke és ahogy nem létezett a tizennyolcadikban, úgy meg is fog szűnni a huszadikban és helyébe az internacionálizmus lép, ki tudja, talán még harcosabb indulattal. Mert a szociálizmus úgy kezdte és azóta minden mozgalom a feminizmustól az esperantoig az internacionálizmus jegyében indult. Ez a jövő. A sok nemzetiségű monarchia ósdi volt a XIX. században, de most a XX-ikban az internacionális jövő harcát vívja a nacionálista mult ellen. Mert ha a nemzetiségi vonzás szerint csoportosul államokba Európa minden népe, félő, hogy a nagyobb kohézió folytán belecsontosodnak különvalóságukba. És mint ahogy ma áll a harc, hogy politikai határ ne válasszon el egyfajúakat, majd vér fog ömleni azért, hogy fajta-határ ne húzzon politikai határokat. Mert ez a jövő. És a monarchia keresztül-kasul élő nemzetiségeivel nagy kisérleti állomása lesz a közelgő internacionálizmusnak és a Habsburgok országa készül legalkalmasabb talajnak a szociálista álmok elébe.

— Mit ér mindez, ha háború kell hozzá. Lehet-e előre menni, ha elébb hátrakerülünk az emberevő vadakig? Kiknek csináltok jövőt? A bénáknak, vakoknak, kolerásoknak? Borzasztó!

— Hercegnő, nem gondolod-e, hogy nem méltó és előkelő így sajnálni magunkat?

— Nem bánom. Ordítani sem előkelő és én mindjárt ordítani fogok és jajgatni. Egy év mulva minden épkézláb férfi gyilkos lesz. És nekünk mégis szeretni kell majd őket. Nincs olyan szent háború, mely ne volna bűnös. Mert a cél nem szentesíti az eszközt. Mert az eszközök is célok vagy célokat tesznek lehetetlenné, melyek magasabbrendűek annál, amiért gyilkolni akarsz.

— Ez igaz és „egyszerű gondolat". Nagyon is egyszerű. Hiszen a háború megtörtént, itt van. És elveink fentartásán kivül talán még akad egy és más kötelességünk? Az ilyen „egyszerű gondolatokról" mindig egy szegedi anekdóta jut eszembe. A nagy árvíz idejében élt ott egy fiatal mérnök, aki nemrég érkezett volt meg külföldről. Mikor pedig nőtt a víz és megingott a gát és Szeged népe kiment a töltésre, öregek és gyerekek és finom kezű úriasszonyok mentek talicskázni és sujkolni, akkor a művelt, modern mérnök otthon dühöngött és kesergett, mondván, hogy mégis csak hallatlan barbár elmaradottság, hogy a Tisza nincsen szabályozva. Ebben teljesen igaza volt. És éjszaka be is szakadt Szeged utcáiba a tajtékos ár. A mérnök apját hozta be elsőnek, mert az szegény mikor a rőzsefonat engedett, bolondságában két kitárt karjával állt az ágaskodó Tisza elé.

— Nem, nem, nem! Itt a ti harci kedvetek a piszkos ár és a kultúra lett volna a gát. Álltál-e elébe kitárt karokkal?

— Kultúra: kertet vágni az őserdőbe és gyomlálni és irtani a belenövő vegetációt. Most az állam műkertjét benövi a nacionálizmus természetes vegetációja.

— Te mersz még kultúráról beszélni? Kultúráról és humanitásról...

— Bocsánat hercegnő, hogy félbeszakítalak, de ez a két szó nem jelenti ugyanazt. A kultúra nem jelent pusztán életőrzést, emberkimélést (mint a humanitás) különben nem szabadna egy céljáért sem szenvedni, egy eszméjéért sem meghalni. Ez bűnös paradoxon volna. A puszta életért ugyanis mindent áldozhatsz, csak életet nem, mert az senkinek sem nyereség. Holott, ugy-e, vannak dolgok, amikért meg kell halni.

— Mert különben nem írhatnál tragédiákat!

— Úgy van. Vallom, hogy az emberi szépségek koronája az életkockáztatás egy ideáért, egy szándékért, bármiért. Mert csak az döntő, hogy egész létét egy centrumba tudja összeterelni az ember. Az elmorzsolt, széttaposott élettétet egy percben, egy lapra feltornyosítani, ez a legnagyob élmény. Nem lehet soha olyan szépen élni, mint amilyen szépen meghalni lehet. Ezért szép mindenekfelett a bátorság. Az ész lehet utálatos és a jóság lehet komikus, de feltétlen örökszépségű a bátorság és menthetetlenül utálatos mindig a gyávaság, holott egészséges, életvédő ösztön.

— És ezért nem is utálatos. A hajnalkát is utálod, mert a nap elől becsukja kelyhét? Ez gyávaság, mi?

— Légy őszinte Alice. Nem utálod kissé magad is

a férfi-hajnalkákat? És nem érzed-e te is elementáris ösztönből szépnek, egyszerüen dekorativnak a bátorságot? Sok gyáva író zseni volt már, de egyiknek sem sikerült szimpatikussá tenni a gyávaságot valamely férfialakjában.

— Mert még a szép-érzésünk is biologiai eredetű. Az őserdőben a bátorság volt hasznos. Az állat bátor bennünk és az állatnak tetszik ez ma is.

— Az állat nem bátor. Azt tanultad a természetrajzban. Az oroszlán is menekül, amíg lehet, mert ez a természet életvédő ösztöne. Csak az éhség és a düh hajtja az állatot szembe a veszedelemmel. Dühét az éhségnek és dühét a szerelemnek mi is az őserdőből hoztuk. De csak az emberálmodta ember az, aki nyugodt, mosolygó melankóliával tudja bevárni a halált. És *ez* a bátorság! A legszebb emberi gesztus. És *ezért* szép még a rablóvezér bátorsága is. Mert a vegetativ életösztön leküzdése. A lélek emancipációja a testtől. Nem természet, hanem lélek. Katexohén emberi kultúra, mely a fizikai halált nem tűri formáló keretnek a lelken.

— Ne beszélj a halálról. Utálom a halált. Nem félek tőle. Utálom. Egy szép és nagy van, az az élet. Az élet a legnagyobb érték.

— A puszta élet egyáltalán nem érték. Csak alkalom értékek produkálására. Üres kehely. Semmi!

— Virágkehely, melyben gyümölcs alszik.

— De a gyümölcs a cél, nem a virág.

— Az élet célja: élni.

— Ez igen! Ez a humanitás jelszava. De akkor ne beszélj kultúráról. Ez a humanitás-civilizáció, melynek egyetlen tartalma élni, élni, élni minden áron. Ez az a civilizáció, melyben az életkönnyítő kényelem és az életbiztosító tisztaság úgy meghatja a lelkeket, hogy *esztetikai értékké* vált és egy angol fotel és egy angol klozet *„szebb“*, mint olyik mezőkövesdi hímzés. Ennek a civilizációnak legmélyebb problémája, hogy az orvos megölheti-e azt a beteget, (saját kérelmére bár) akiről biztosan tudja, hogy menthetetlen és csak vergődni fog még egy ideig. Ez az a civilizáció, melyben ezt nem teheti az orvos és mely tele van borzalmasan szenvedő őrültekkel, nyomorékokkal. Mindegy. Élni kell, az a fő, a legfőbb jó. Élni bármily áron. Ez a civilizáció, melynek legdémonikusabb problémája, hogy az öngyilkost szabad-e erőszakkal visszakényszeríteni az életbe, melyet ő nem akar élni? És a felelet: hogyne, sőt muszáj! Az öngyilkos okvetlen tévedett. Mert nem lehet olyan baja, amivel fel nem ér az élet.

— A legtöbb öngyilkos hálás érte, hogy meggondoltatták vele a dolgot.

— Persze. Hiszen a csőcselék ismeri a fajtáját. A legtöbbje tényleg belátja, hogy tévedett. Mert hiszen élni, csak élni! Nem érzed-e hercegnő létedre, hogy ez nyers vegetáció, mely büdös piszkot is termel, mint minden vegetáció? De meghalni — azt is az

élő csinálja még! És ha ez nem tornyos teteje életének, akkor rosszul játszotta ki a pagátot.

Akkor a hercegnő felállt és óriás asszonyteste a fák közé nőtt, mint testvérei közé. Éjjeli denevérek suhogtak haja körül és a lenyugvó rozsdásarany hold jobb válla fölött csüggött, mint egy nagy bronzveder.

— Nem ezt az életet gondoltam — mondta. — Hanem az anyáét, aki vállalja a halál veszedelmét, mikor szülni akar. Ezt az életet — mondta karjait tárva a tárt ágak között — ahol sok halál vár, de csak *anyahalál*, melytől egyikünk se fél!

— Sok vad és gyilkos háború folyik ebben a kertben Alice. Tudod te azt. És az ősznek előőrseit látom ott a hegyek taraján. Vert seregek véres pusztulása lesz itt nemsokára. És nagy hervasztó ősz jött az emberiségre is. Azt hiszed könnyű szívvel járok benne?

— Ha igazán fájna miatta a szíved, fellázadnál ellene és minden közösség ellen, ami bűnt követel. Csak a nazarénusok hősök. De te egy utálatos vitéz vagy. Te szereted a háborút.

— Igaz nem tudnék meggyőződéssel nazarénus lenni. Azt hiszem, hogy a végső béke és megférés csak végső megalkuvás lehetne és hogy választanunk kell közte és a magát kiélő totalitás között. Mint egyének már lemondtunk róla, mert van morál és rendőrség. Mint nemzeteknek megvolna még a lehetőségünk rá, hogy addig nőjjünk, ameddig tudunk; mint az erdei fa és ne csak addig, ameddig szabad, mint a nyírott sövény.

Ahol nincsen erősebb, ott nincs erő. Mert csak a különbség érzékelhető. A kiegyensúlyozott erő az nincs. Bizony a legszebb szinét vesztené el az élet. — Azt se tagadom, hogy kivánja lelkem a háború férfikalandját. Pedig azt tudod, hercegnő úgy-e, hogy a kalandon nem örömet keres az ember. És van még valami. Úgy nevezném, hogy lelkesedés a történelemért. A világ-processzus látása. A tragikus hős nagy órájának mámora ez, aki *érti* a sorsot mikor az őt megöli.

— De valóban azt hiszed te, hogy minden történelem, ami történik, ha mindjárt világháború is? Nem lehet-e az egyesek szeszélye, becsapott tömegek szabadon eresztett gazsága? Nem magad mondtad, hogy csak az ethikai érzés fejlődése története az emberiségnek, minden egyéb mellékes csetepaté?

— Lásd hercegnő, most kiszeded belőlem *a tulajdonképen való, legmélyebb okát annak, hogy mért megyek el a néppel öletvén ölni.* Az a bizonyos házasság még nincs végkép megkötve. Nekem néha még gyanús a menyasszony. Teszem, elgondolkodom azon, hogy a népek exponensei, a diplomaták, akik magánéletükben nyilván a legtisztességesebb gentlemanok, népük nevében hazudnak, csalnak, hamisítanak, lopnak. Ez a megbizatásuk. A népek exponenseinek *nem lehet* se lelkiismeretük. sem moráljuk más, mint „a haza érdeke". Az emberek e jelszóban a „hazát" szokták hangsúlyozni. Nekem az „érdek" szón akad meg a figyelmem. Nyilvánvaló, hogy az állam, a nemzet,

hogy minden emberi közösség *csak* érdeket ismer és a nyilt, abszolut egoizmust képviseli. Mert csak egyéni lelkiismeret és egyéni felelősség van. A közösségben nincs góca. Az ókori tirannus, népének egyedüli akarata volt, de egyéni lélekkel és egyéni lelkiismerettel és lehetett ha kedve tartotta, generosus. De egy modern miniszterelnöknek *nincs joga hozzá,* hogy honfitársainak bőrére becsületes legyen, mert csak az érdekeiket bízták rá, nem a lelkiismeretüket. Az ideális államban a „közérdek" a legfőbb szentség, a kollektiv egoizmus brutálisan nyilt hirdetése, sőt ünneplése ez. Tehát ha ethika, morál, altruizmus stb. valóban kivánandó abszolut értékek, akkor minden emberi közösség erkölcstelen, mert ezeket eleve kizárja. Ezek csak individuális értékek.

— Nos?! Hiszen ez a te régi misztikus anarhizmusod? Hát mért akarsz mégis bűnrészes lenni legnagyobb bűnükben?

— **Mert meg kell váltanom magányomhoz a jogot.** Majd ha megtettem a legtöbbet, amit ember a közösségért tehet, ha felkináltam életemet háborújában, akkor *utána,* mondhatom esetleg: most pedig alászolgája.

— Ha igazad van, fölösleges a hozzá való jogot megváltani. Ha pedig nincs...

— Olyan igazságot, mely világosságával egy morális próbát fölöslegessé tenne, csak a kinyilatkoztatás mutathat.

— Borzasztó, hogy te még az igazságokat is megutáltatod az emberrel. Hát gondold ezeket és még se menj. Ne haragudj az ilyen asszonybeszédért. Kár érted. Hát nem hiszed magad is, hogy százszor többet vesztenénk haláloddal, mint amennyit ottléteddel nyerhetünk?

— Hiszem. De tartozom levonni saját gondolataim konzekvenciáját.

— És a missziód? Nem hiszed többbé, hogy Istennek ebbe az életbe „kiküldött egyik patrouill-a“ vagy? Árulásra készülsz?

— Igenis hiszem. De igaz vallásossággal: *szószerint*. Ha ő küldött, akkor nyugodtan állhatok a gránát-csurgó alá. Ha elpusztulok nem kár értem. Mert akkor nem voltam Neki fontos.

— A szentlélek ellen való bűnök között van az Isten kegyelmében való vakmerő bizakodás.

— Nem bizakodom. Egyszerüen tartozom levonni saját konzekvenciámat.

— Konzekvenciát levonni! Ez régi gonosz bolondságod. A kalász nem konzekvenciáját vonja le a magnak, hanem nő ahogy tud. Csak a pszichologia igaz, a logika hazug. Mert kivezet önmagunkból vidékekre, melyek már nem mi vagyunk.

— Igaz. De talán nem csak „ki“, hanem *túl* is vezet önmagunkon és mi utána fejlődünk. Utána fejlődünk, mint ahogy a római legionárius indult az ellenség közé hajított zászló után.

— És mégis hiába beszélsz. Ismerlek. Hiszen nem fogod tudni rásütni a puskát arra a szegény szerbre. Hiszen nem haragszol rá.

— Ha haragomban harcolnék, az csúnya marakodás volna. De minden igazi háború tragédia, melyben az ellenfelek nem gyülölik egymást, mint ahogy Kreon nem gyülölte Antigonét, sem Hamlet Laertest.

— De embert ölni nem bűn-e? Abszolut bűn, melyet okok nem mentenek?

— Csak az a bűn, amit érez és gondol az ember. A bűn a lélekben van, nem a cselekedetben. Gyűlölni bűn volna. De emlékszel-e még mivel vigasztalja a fenséges Krisna a hadbaszálló hindu királyt, aki ölés bűnétől fél az ütközet előtt?

— „Csak harcolj bizvást Bharata,
Mert hogy a lélek ölni tud vagy hogy a lélek ölhető
Aki hiszi, rosszul hiszi. Mert nem ölhet s nem ölhető.
Sohsem születvén sohse hal. — —
Elhordott rongyát leveti és új ruhába öltözik
Az ember s így a lélek is egyre új testbe öltözik
S fegyver nem vágja...“

— Tehát bizvást elereszthetsz most engem Alice, élet hercegnője. Mennem kell. Búra nincs ok. Tudod, nászútra megyek.

— Ha majd egyszer válóokra lesz szükséged, kedves Bharata, hivass be tanúnak.

— Isten veled Alice.

Akkor a hercegnő felém nyujtotta két kezét és azt

mondta: — Nem tudlak félteni. Olyan egészséges a létezésed. Nemcsak az beteg, akinek a testében van már a baj, hanem az is, akire kint az idő sürüjében les. De te *egészen* egészséges vagy. Hiszem!

— Én is hiszem. Viszontlátásra hercegnő.

TÉPETT NOTESZLAPOK

A háboru első íze. — Dübörgő, füstös, homályos pályaudvar. Katonák, férfiak tömege torlódik, keveredik egyetlen sötét masszájává a hím ősanyagnak. Egyes eltévedt asszonyok lézengenek benne sírva, ijedten, gyökértelenül.

Orditás. Fakó párában az ivlámpák sápadt golyói: nagy, izzó bombák csüngnek felismerhetetlen sápadt fejek felett. Az induló vonat egy asszonyt hurcol magával, aki a kocsi lépcsőjébe kapaszkodott.

Búcsúzás. Lassan hántom ki magam puha asszonykarok és csókok meleg, nehéz hinárjából. A pályaudvaron *látom* már a háborút. De még belül vagyok az asszonykarok keritésén és átnézek a férfiak tengere felé.

Szembe jön velem egy férfi. Távoli ismerősöm. Három, négy hónapban ha egyszer találkoztunk.

— Te is? Hová?

— Temesvárra.

— Hát te?

— Szabadka. Hatodik honvédgyalogezred.

— A jó Isten áldjon meg.

És könybe lábadt a szemünk és átöleltük és megcsókoltuk egymást.

Van tiz esztendeje, hogy utoljára csókoltam meg férfit. Az öcsémmel sem szoktunk csókolódzni. Ez uj íz volt. *A háború íze.* Az ajkammal érintettem meg először a háborút. Uj íz. Mert ha asszonyt csókolok,

őt érzem, ha férfit csókolok, magamat. Evvel léptem ki az asszonykarok közül a férfiak közé. Dübörgő, füstös, homályos pályaudvaron mintha ujra egymásra találnának a férfiak, akiket száz évig asszonykarok keritése választott el egymástól. Valami meghatott, bünbánó egymásraismerés ez. Hazatérés a férfiak közé.

Ebből nem szabad, hogy hiányozzék. — Utazom. A vonat csak olyan mint máskor. A kalauz is bejön és vigécek a szomszédjaim. Mint máskor. De mért csudálkozom rajta, hogy még mindig hanyattfekszik a róna, hogy nem állt fel ébredvén ágyából? Mért csudálkozom rajta, hogy nem némult el az útszéli nyirfák leveleinek trillája?

Ilyenkor látszik meg, hogy sohasem vettem komolyan a dolgok realitását. Voltakép elvártam, hogy lelkem ilyen fordulásán az egész valóság-világ felforduljon.

Mert mi mások lettünk: én és odalent a föld, a sinek mentén. Én sok országot bejártam már, de mintha most érezném először, hogy kint vagyok a házból. Kint: Isten tenyerén. Eddig az otthon láthatatlan csigaházát magammal cipeltem mindenhová. Most ezt is levetkőztem. Olyan érzéssel nyujtózkodom el a piszkos bőrdiványon, mint meztelenül karcos fövenyen.

És a föld odakint . . . Különös érdeklődéssel nézem. Tallók, száraz mesgyék, poros ákácok. Mintha leltárt vennék fel. Mert ebből most nem szabad hiányozni. Ezért verekszünk, ezért halunk meg. Tallókért, mesgyékért. Valami uj preciozitásukat éreztem, mint gyöngygyel himzett régi brokátnak. És haragos szemmel próbáltam rajta ágyúk tépő keréknyomát. És próbáltam lélekkel a földet. Mint ahogy az ember a trambolint próbálja lábbal ugrás előtt.

A sirást sem gyakorolja az ember. — Szabadkán az történt, hogy reggel felesküdtem, délben öltöztettek, délután riadót fujtak. Ölembe hoztam ki a raktárból borjút, bakancsot, csajkát, számtalan szijszerszámot, mint gyerek a karácsonyi ajándékot, mikor az udvaron már sorakoztak. Őrnagyom kiállitott a menetből. Nem voltam kiképezve. De én visszacsempésztem magam. Mert régi sportember-gőgöm nem hihette, hogy a paraszt baka akármit is tudjon, amit én egy nap alatt meg nem tanulok. És én a háborúba elmentem, de a katonásdit utálom. Mert verekedni szabad, ha kicsap az indulat, de „előre feltett szándékkal“ készülni rá, az undoritó. Mert sirni is szoktunk néha, de a sírást sem gyakorolja az ember.

A zászlórúd. — Idegpuhitó szép nyári alkonyat. Áll a zászlóalj. Csak három század. Kemény, merev fal, egy puha, nyálas, hullámló tömeg közepében. De zuhog ránk langyos zápora a részvétnek, hogy alámossa, megolvassza a kemény falat. Zene szól, ének szól, asszonyok sirnak, virágok hullnak, kendőlengetés, várni foglak, szeretlek.

Most tartsd magad! Most meg ne sajnáld magad. De, jaj nehéz feltartani, elháritani ezt az első rohamot, a részvétnek meleg rohamát, mert segitsége érkezett. A piros nyári este szövetkezett a pirosra sirt asszonyszemekkel. Alkonyi felhőkből emlékek zápora szakad fejünkre és lehajtjuk. Mi lesz már?

Akkor belekondult az eskü. Kilencszázhatvan férfihang szögezi szembe a nyafogás-áradatnak: „Isten engem úgy segéljen!“

Felnéztem. Soha szinpadról se hallottam ilyen páthoszu szavakat. A zászlótartó állt mellettem. Egy horgosi földmives. Két marokra fogta a rúdját és könnyes szemmel nézett fel a selymére. *Láttam* rajta, hogy élve többé el nem ereszti azt a fát. Mi az, gondoltam: fenyőfa, bükkfa? És akkor a derekamban éreztem, mint hátamnak gerincét meredni, hogy ki kellett egyenesednem. Ez egyszerü fizikai érzés volt.

A harmadik sorban. — Taps és éljen... Az utca ünnepel bennünket. Kábult agyamban elszabadult asszociációk: taps és éljen... premierjeim estéi. De akkor nekem szólt a taps. Most engem a csukaszürke ezer között a harmadik sorban senki se lát. Mégis milyen egyforma a megindultságom. Mert *akkor sem* éreztem, hogy nekem szól. A szentlélek lovagrendjének katonája voltam: fiatal regruta a harmadik sorban.

Hát ti? — De a nagy ünnepléstől mindnyájunknak keserü íz támad a szánkban. Az otthonmaradtak rossz lelkiismerete hangos és lelkesedésük adósságérzés. Katonák nem ünneplik egymást. Hát ti nem akartok itthon is katonái lenni ennek a harcnak?

Kisértés. — Elindult a vonat. Senkisem tudja hová. Be furcsa könnyüségérzés ez. Mert a célok (minden szavunknak, minden lépésünknek százezer kis célja) lecövekelik százezer kis szöggel az életünket. De mintha most ballonom kötele szakadt volna el. Kidobtam magam, mint papirost a szélbe. Igy van jól!

Odakint suhogó éjszaka. A legények éneklik: „Sárgalábu istenit az anyádnak — Engem szeress, ne az édes anyádat.“ Óh, elszabadult asszociációk! Iskolai

kirándulásokon zengett igy a vonat. Kamaszkorom. Szeged ... Mi? Csakugyan Szegeden áll a vonat? Vagy már a felpaskolt föld vidékei asszociálódnak, mint az én emlékeim?

Kimászom a kocsiból. Csakugyan. Szeged-Rókus pályaudvar. Emlékszem. Emlékszem arra a három akácra. Örök famumiák. Emlékszem az öreg portásra. Óh, ha ő is emlékezne rám! Mért örülnék neki? Csak röstelem megszólitani. Csak egyet sétálhatnék odabent ifjúságom városában. A Margit-utcában, Zitareh ablaka alatt!

Megszólal mellettem egy őrmester: „Itt születtem Szegeden és most erre kerülök meghalni.“

Könny szorult a torkomba. Zitareh most odabent vacsorázik valahol és férjének felolvassa a harctéri jelentéseket. Mi volna, ha feltelefonálnám?! Régóta nem akarok már tőle semmit. De most valami megrenditő gyönyörüt lehetne neki mondani. „Zitareh, morituri te salutant.“ Oh mit adtam volna tiz év előtt egy ilyen hatásos szituácioért!

Már kezemben volt a telefonkagyló. Mért teszem, mért? Ez a helyzet talán kicsikarna belőle egy vallomást. Régi dolgokról. Régi dacos hallgatásokról? De mért kell nekem *most* ez a vallomás? Bosszúból? ... Nagy volt a kisértés. Nem, mégse volna tisztességes. De éreztem milyen fegyver ez a szituáció, ez a romanikusan megható póz egy szerelmi harcban. Senkisem szalasztja el ezt az alkalmat!.. Letettem a kagylót és visszamásztam a kocsiba.

Mégis kár volt ezért a beszélgetésért.

Az óriás kórus. — Egy éneklő zászlóaljat visz a vonat az éjbe. Férfiének csap ki belőle, mint kéményéből a tüzes szikra. Egy bekanyarodó másik sinen egy másik katonavonat énekel el mellettünk. Jobbra, messzebb a sötétben láthatatlanul szintén egy férfidal gurul a sineken délfelé. Ezen az éjszakán az egész országban, minden sinpáron ének patakzik. Ezen az éjszakán egész Európában dalok száguldanak egymásfelé táborok nagy kórusába torkolván. Ilyen éneklés még nem volt a föld hátán. Ez a halál.

A hadseregre gondolok, melyhez csatlakozni fogunk. Egy óriás énekoceánnak gondolom, melybe énekfolyók ömlenek.

Az idő álmodik! — Óh elszabadult asszociációk! Öntudatom meglazult aljából rég elment emberek képe támad fel. Álmomban van ez igy. Álmomban jönnek elém gyerekkorom társai mai barátaimmal kéz-kézben és én csudálkozom, hogy ismerik egymást és titkos összetartozásban vannak. Mindenkivel találkozom. A szabadkai katonai magazinban Pintér Jenő dobálta nekem egy emelvényről a bakancsot, borjut, derékszijat. Igen, az irodalom-történész Pintér Jenő, aki kollegám volt, mikor elsőéves tanár voltam. Az állomáson egy sebesült százados vizsgált felül. Meg kellett kérdeznem tőle, hogy nem Maleckynek hivják-e, és nem

járt-e a lőcsei reáliskolába, mikor én is ott jártam az első osztályt és jóbarátok voltunk? Igen. Valami szerémségi stációnál egy főhadnagy reggeliztet. „Erre uraim, erre“ — kiáltja a tiszteknek. Szegedi táncpróbák képét hozza az álom. Ott négyest rendezett ez a hang. Ő az. Később egyszer, a zimonyi ütközetben a rohamparancsot vártuk a töltés mögött. Az egész élettől elválva, mint egy üvegburok alatt, némán. Akkor egy sártölcsér közeledik a mezőn. Vágtató kocsi. Egy csupasár adjutáns ugrik le róla. Nem lehet az arcát felismerni. De mielőtt kocsira száll, megáll előttem. „Te is itt vagy? Most jól tartsd magad. Baj van. Ezt elmeséljük a klubban.“ Még ma sem tudom biztosan, ki volt. Álom. Mindenki itt van, mindenki együtt. Az idő fenekéről feltámadnak az elmerültek. Az álom forgószele összesodorja harminc évnyi távolságokból. Az idő álmodik.

Kint a földön. — Már öt órája megyünk szakadatlanul. És ez még mindig föld, még mindig ország, még mindig a megye. Tudja-e azt vonaton utazó, hogy milyen nagy a föld és hogy milyen nagy dolog a nagyság? Tudja-e, aki még nem volt kint a földön, *a tér szépségét?* Aki pedig ezt nem tudja, annak épp oly kevéssé van fogalma a földről, mint az épitészetről. Mert a katedrális hatásában is a tér a döntő, nem az ornamentika. És itt

sem a hegyek és erdők kulissza-ornamentikája teszi, ahogy vasárnapi kirándulók hiszik. A talpaddal kell végigtapogatnod mértföldes formáit, hogy átéljed, mint ahogy a szobrászat szerve a tapintás. Hogy átéljed tested viszonyát a világhoz, a minden emberi érzések koronáját: kozmikus magadérzését.

Descampes képe a Louvreban. — Ez a népvándorlás. Odalent a mély-útban egy csukaszürke nép vonul. Ennyi embernek nem lehet *máshol* az otthona. Ennyi ember már nép, és otthon önmagának és hazájává lesz minden percben a föld, melyre éppen lép. Ez a tömeg, ez a törzs, a centrum. Az elhagyott kis falvak maradékok. *Azok* vannak idegenben, számkivetésben elmaradt hontalan otthonok.

Ez a népvándorlás. Ime a föld egész golyószerüségében mint tájkép. Ahogy holdbeli tájképeket látunk asztronómiai müvekben. Himaláják lankái és tengerek horpadásai, amelyekben alig észlelhető népek és nemzetek sötét tömegei mozdulnak, mint dolomit rétegek lassú csuszamlása. Falvak népe megy itt el más falvak népéhez. Mert ez nem az 54-ik menetzászlóalj. Most Zombor és Verbász vonul át Pázuán és Mitrovicán.

Órák. — Már nem tudok dátumot irni. Lecsúsztam az idő vonatjáról. Nincs is idő, csak napok vannak. Napok sincsenek csak órák. Minden megmenekülés után elölről kezdem az életet és nem látok tovább a holnapi ütközetnél. Minden óra egész élet, mert talán nincs tovább. Csak órák vannak és nincsen sorrendjük és nem csudálkoznék rajta, ha visszafelé élnék. Álom.

Orákulum. — Láttam egy átlőtt noteszt, melynek utolsó lapja előtt állt meg a golyó. Egy módja az orákulumnak, hogy az ember tűt szúr egy könyvbe és megkeresi a szót, melyhez hegye ért. Ilyen golyóhegy elébe irok most minden szót és érzem, hogy a szavaknak matériája, sűrű keménysége van.

Otthon. — Az ember eddig nem tudta mi egy ház, egy szoba. Hogy milyen mély szimboluma a léleknek, milyen nagy találmány, milyen fordulópont az emberiség történetében. De ha már három hétig támaszkodott a szabad szélnek, bozótban bujkált, mint a dúvad, a sátorlap volt egyetlen fedele és megszerette a sarat, mert az puhább derékalj, akkor furcsa meghatottsággal nézi a viskót, melybe megszállhat két napra. Robinzon az ő kunyhójában, a megtért tékozló

DIVEKY

fiú nem érezhetik olyan boldog meleg meghatottsággal ezt a szót, hogy „otthon". Négy vályogfal, egy papirablak. Az ember diadalmasan nézi, mint a barlanglakó ős első otthonát: embernek munkája.

A nagy álarcosbál. — Ime a tábor! Tizezer egyforma, csukaszürke figura, ugyanazt teszi, ugyanazt eszi, ugyanazt mondja. De ha jól az ellenzőjük alá nézel: az egyik pesti ügyvéd, a másik halasi füszeres. Itt ők álruhában vannak: katonakosztümben. Tizezer csukaszürke dominó nagy álarcosbálja ez.

Mért leng minden álarcosság felett olyan nehéz melankólia? Mert a maszk alatt tudatba szabadul lappangó örök fájásunk: hogy nem azok vagyunk, akiknek látszunk. *Hogy maszk nélkül sem vagyunk azok.* Minden álarcosság csak bevallása, őszinte élése igazi állapotunknak. Bizony, mások vagyunk, mint aminek gyilkos fegyverek maszkjában látszunk, mi elátkozott királyfiak itt idegenben, mind a tizezren.

Óh tábor, vágytábor! Most csend van az erdőn, csak környül az ég alja dörög és kemény hangkeretbe fogja ezt a puha csendet, mint part a vizet. A napnyugta pecsétviaszvörös kárpitja előtt óriás ágyukerekek fekete szilhuetje forog és a lövészárokban pihen a csukaszürke álarcosbál. Vágygyal van teli az árok, vágy csordul ki belőle, mint a viz. Egy csendes

nóta. Tizezer férfi nehéz hazavágyása kóvályog az erdőn, mint a virágillat. Csukaszürke a vágy szine.

Új biológia. — Azt mondják, szerelem jele, ha az én lábam fájdul meg, mikor asszonyom megüti a magáét. Ma huszonhét ember dőlt ki a marsban. Mintha a testemről törtek volna le, mintha huszonhét fogam hullott volna ki. Akár a szerelem. A zászlóalj rámnőtt és idegeim egy zászlóaljnyi felületen éreznek. Teszem, egy járőrünk van odakint. Már második napja, hogy nem jön vissza. Ez a lélegzésemet neheziti meg. Új biológia ez és új higiénét kell hozzá tanulni.

Völkerpsychologie. — Wundt Vilmosnak kellene ide jönnie. Itt vizsgálhatna tömeglelket. Nem hiszem, hogy az máshol látható legyen. Mert hónapok viszontagságaiban egyetlen organizmussá összekovácsolva fejlődhetik csak túl azon, amit belőle békében ismerünk: pillanatnyi véletlenek összesöpörte csőcseléken.

Én például, soha meg nem éreztem még utcai tömeghangulatnak ragadó sodrát. De most egy hónapja vagyok bepólyálva kilencszázhatvan ember egy lelkébe. Érzem, mint futóhomokot, mely besziv, mint meleg polipkarokat az agyam körül. Konturjaim lassan

lemorzsolódnak és beolvadok. Negyven kilométeres menetelés elég ahhoz, hogy minden egyéniség elmaradjon az útban. Előttünk, mögöttünk, jobbról-balról a végtelen fáradtság, a mázsás agyag, melybe lábunk, lelkünk beleragad. És akaratunk, kilencszázhatvan egyéni akarat, *organizálódik* akkor egygyé, hogy ezt birja. Igy szünik meg az *Én*. És ez nem ijesztő. Sőt jól esik, furcsa jóleséssel, mint elalvás előtt. Ez fél nirvana már. Igy talán meghalni is könnyebb.

Fogalomtisztázás. — Otthon teleorditották a fülemet avval, hogy a háború barbárság, állati vadság, civilizálatlanság, stb. stb. Nekem ugyan mindig gyanusak voltak a kényelmes igazságok, mégis nem tagadom, magamat is meglepett, mikor ennek ellenkezőjét tapasztaltam. Egy hét mulva úgy éreztem magam a táborban, mint egy modern társadalmi muzeumban. Minden, ami ma emberek együttéléséhez szükséges, itt van, munkájában láthatóan. Látom a vadonban útak verését és modern közlekedés születését, hirtelen nőtt vasutak és hidak mentén táborvárosok keletkezését, mint hajdan a római legiók nyomán. Őserdők galyait telefondrótok lepik be, mint ősszel az ökörnyál. Látom egy nép élelmezésének vérkeringését és szerémségi falvakba bevonult higiénét. Látok magurai tótokat, hogy naponként hust esznek és látok oláhparasztokat naponként

teázni és latrinára járni. És mindezt *látom*. Mintha a társas együttélés minden szerve, életmüködése ki volna preparálva. A tábor úgy viszonylik a béketársadalomhoz, mint valami anatómiai rajz egy fotografiához. A klenáki erdei országút világvárosi forgalma, keresztbe metszett, nyitva működő gépezete a szociális szervezetnek.

Ez a civilizáció iskolapéldája és tűzpróbája egyuttal. Mert a civilizáció csak kivülről intézmények és gépek arzenálja, belül a lélekben *szociális fegyelem*. Aki pedig ezt látni akarja, az jőjjön a harctérre és nézzen meg egy patrouille-kiküldést. Az tudniillik jóformán halálraszánás. És az a baka nem érzi igazságtalannak, hogy éppen őt küldték, holott küldhettek volna mást is. Ez a szociális fegyelem. Az egymást segitő munkamegosztás rendithetetlen szervezete, mely mindenkinek hitévé válik itt, a gránátok tűzbaldachinja alatt. És ez nem drill. Mert nem lehet négy millió embert a halál előtt semmivel és semmire sem kényszeriteni. És ha mégis meg tud halni valamiért, ami őt személyesen nem érinti, csak azért, mert a köz, melyhez tartozik, harcba indult érte — *az civilizáció*.

Senki sem mondja, hogy a háború kivánatos. De tisztázzuk a fogalmakat. *Nem a civilizáció az, amely megszabadít ettől a rémtől*. Civilizáció az, amit a természet fölé épit az ember. Hát itt van mindjárt az organizált háború. Minden kor civilizációjának legteljesebb arzenálja. Az állatok közül talán csak a

hangyák ismerik, de az egészen primitiv népek nem. Az eszkimónyelvben ez a szó nem fordul elő.

Jó levegő. — A háboru szörnyű, azt mi jobban tudjuk, mint az otthonmaradt békepróféták. De a kvalitások, melyeket követel az ember első kvalitásai. Testi erő, tehetség, tudás, rend, kötelességtudás itt a harctéren normák, melyeket minden bakából kifacsar a lelkiismeret, ha száz embernek az élete függ a teljesitményétől. „Teljesitmény". Csúnya katonaszó, de szép emberdolog. A maximális erőfeszités magától értetődő állandóságát jelenti. A versenyek finishének, az alkotó láz krizisének levegője ez, melyben mi itt felkelünk, lefekszünk. Ez a háboru nagyszerű jólevegője.

A szeretet nevében. — Mikor még útban voltunk a front felé, egyszer szerb foglyokat hoztak szembe. Négy elkinzott szegény férget. Akkor láttak embereink először szerb egyenruhát. Állati düh orditása tajtékzott végig a századon. Felbomlott a rend és kétszáz ember rontott neki szitkokkal, köpködéssel négy szegény betegnek. Borzongva gondoltam: ime a háboru. Akkor még nem láttunk harcot.

Később aztán tűzbe kerültünk. Aztán két hétig

feküdtünk derékig vizben szemközt velük. Két hétig pusztitottak bennünket. Kézigránátokkal dolgoztak és nem hagyták, hogy halottainkat eltemessük, mert a hullaszagot felénk fujta a szél. Aztán végre meglett az első roham. Repülő ólomszitán préseltük magunkat keresztül, hogy kézzel elérjük bajonetjeiket. És mikor kicsavartuk a kezükből, a legények azon véres kézzel a kulacsuk után nyultak, hogy megitassák az eltikkadt szerbeket.

Igen, ugyanazok a szitkozódó és köpködő legények cigarettával kinálták, jószóval biztatták a legyőzött ellenséget. Három heti harc elég volt ehhez a változáshoz. Ezért mondom: mindenkit, aki otthon gyűlöli a szerbet meg az oroszt, az örök szeretet nevében kellene háborúba küldeni. Mert mi itt Poborai komámmal azt mondjuk: „Ő is csak katona, szegény, ő is csak úgy szenved, mint mi.“ Itt katonakollegák, hadi partnerek vagyunk mindnyájan.

Valamelyik ujságban olvastam, hogy a francia fogolytáborokban azóta türhetőbb a németek élete, mióta a harctérről visszatért sebesültek őrzik őket. Ez igy van. A közös halál árnyékában nem lehet gyülölni az ellenfelet. A háború az egyetlen lehetősége annak, hogy ellenséges népet megszeressünk. A háború a népek egyetlen intim érintkezési formája. Békében csak egyének érinkeznek. És akik otthon szitkozódnak, azokat mind idehozatnám a szeretet nevében.

Közös nevezőn. — Fekszünk egymás mellett hason és beszélgetünk. „Hallod-e komám“ — szólit meg a deszki földmives. „Te pajtás“ — kezdi a moholi tanító. Az ujpesti póttartalékos borbély azt mondja: „Hé öregem.“ És az mind nekem szól, a bölcsészet doktorának, aki annyiszor próbáltam hiába szóba elegyedni paraszttal és mindenfajta szegényemberrel. Hiszen ez más urfélének sem sikerül soha. Mert ha csak nincs módunkban, hogy hónapokig együtt éljünk velük és igy szoktassuk magunkhoz őket, akkor gyanakvó elfogódottságukon keresztül egy igaz és természetes szavuk sem jut el hozzánk.

Hallatlan örömmel huzom most magam össze közhonvédi álruhámban és furcsa mazochista kéjjel hallgatom Láb szakaszvezető úr leereszkedő oktatásait a világpolitikáról. És nemcsak az én gyönyörüségemről van szó. Áthidalhatatlan kasztok lelki keveredését látom, sohse érintkezett felületek termékenyülnek meg egymáson. Soha máskor és máshol nem találkozó emberek intim dialógusait hallom és roppant távolságokról összevezetett és összefont lélekszálak csodálatos szőnyege szövődik itt egy szerémségi kukoricás rejtekében. Egy eddig megfejthetetlen óriás algebrai feladat fekszik itt megoldva előttem, hason. Akik soha egymással nem szoroztak és nem osztottak, most közös nevezőre vannak hozva. Közös csukaszürke nevezőre.

És a közös csukaszürke alapról milyen finom nuanceokban árnyalódik le a lélek szine. Mert itt nincs

élet-különbség (egyformán tábori életet élünk.) Nincs sors-különbség. (A halál árnyékában járunk valamenynyien.) Nincsen érdeklődések különbsége. (Csak a szerbek érdekelnek.) Nincs intellektuális különbség. (A harc problémái előtt nem segit az iskolázottság.) Még modor-különbség sincsen. (Egyféle bakazsargont beszél itt mindenki.) A háború lehántotta rólunk az összes felület-különbségeket és kipreparálta alóla, mint finom, lüktető, érzékeny lényt, a lélek egyéni sajátságát. Ezért a látványért érdemes élni. És végre is azért vállaljuk a halált, amiért élünk.

A tölgyfák. — Panaszos búgás a levegőben. Hiú-ú-ú — hiú-úúú. Kopácsolás a fákon, fent magasan.

Talán csak nem golyók?

Hirtelen bizonytalan érzéssel kivánom: bár azok volnának, hogy csak ennyi lett légyen az egész.

Ujjongás nyilal belém. Golyók! Hiszen „tűzben“ vagyunk. Óh, túl vagyok rajta! . . . Min? . . .

Ez *volt* a szörnyű ismeretlen, a sötét csoda. Ez: hiúúú-hiúúú! Mosolyognom kellett. Egy-két levelet, makkot lever, de a tölgyfák oda se néznek neki. Hallatlanul megnyugtatók a tölgyfák.

„Tűzben vagyunk“ mondják a legények egymásnak és rakoncátlan, könnyelmű kedvükön látszik, hogy féltek az ismeretlentől. Most felszabadultak és elég-

tételt vesznek megaláztatásukért. Utána kapkodnak a golyóknak.

De a golyósugár ereszkedik. Orditás, vér. Szörnyű. De *ez* és nem más, ennyi és nem több. Nem sötét titok már. A sebesült is azt érzi: ez az egész. Túl-vagyunk rajta. Átsegítettek a tölgyfák.

Mert emlékszem későbbről, a kukoricát derékban töri, cafattá rongyolja. Az csunyább látvány. Pedig fontos, hogy az ember mit lát először. Én azt láttam, hogy a tölgyfák fel se veszik. És hogy az ember se hal meg mindjárt rögtön.

Döme, mit nevetsz? — Z-nál volt a premiérünk. A töltés mögött álltunk és szuronytfel vártuk a parancsot, hogy: előre, bele! A koncert már délben elkezdődött. Mozgott a föld a lábunk alatt és nem csudáltuk volna, ha az ég kék cserepekben hullott volna a nyakunkba. És mindjárt indulunk!

Félek?! — Nem. Nem. Igazán nem! Üvölteni szerettem volna örömemben. Óh, csak ettől rettegtem: hogy félni fogok. De hiszen itt senkisem fél. Mámoros, tétova, buta mosolylyal nézünk egymásra. Sokan nevetnek. És mért olyanok mind, mint a táncosok? Mért vagyok olyan magam is? Valami sohse érzett testi könnyüség lebegtet. A Demiurgos közbenső szférájában vagyunk már. Valami nagy súlyt dobtunk le most

mindnyájan. Egy láthatatlan mázsás nyomást, mint egy zsákot a vállunkról ebben a percben, mindnyájan egyszerre. *A haláltól való félelmet.* Most éreztem meg, hogy latens, rejtett nyomás alatt éltem egész életemben. Hogy születésemtől mostanig szakadatlanul ébren és álmomban, féltem a haláltól. Oly szakadatlanul egyformán, hogy észre sem vettem, csak most. Most, mikor hirtelen kiegyenesedem, mint egy rugó. Mert most már mindegy nekem és most szabad vagyok! Mert csak a halál előtt lehet nem félni tőle. Mert a szemébe kell nézni, hogy azt mondhassuk: azért sem! Eb ura fakó! *Ez* a szabadság. Ez az egyetlen, igazi, ember számára lehetséges szabadság. Ez a nagy lázadás!

— Döme tanitó, mit nevetsz?

— No, szakaszvezető úr, most mindjárt röpülünk.

Szerencse. — Szerencse, hogy a puska olyan absztrakt fegyver. Nem mi ölünk, hanem a golyó. Mi ott se voltunk, nem is láttuk. Amit mi csinálunk, az holmi „kémiai eljárás." Meggyujtunk egy keveréket, mely oxidálódván, gázokat fejleszt a csőben. Ez békés laboratóriumi munka.

A gyalogsági tűz deklamációja. — Tűz nincs, hang van. Az ütközet hangsziklákat görget és csontok morzsolódnak alatta. Aki nem némul is meg, sokáig hallgat még utána. Nem bizik a hangjában. Srapnell-reccsenés, gránát-roppanás az a vihar szava, elemek hangja, torlódó hanghegyek. A fül nem győzi és ezért *láthatóvá* lesz a hang, bőrön érezhetővé és az ember lerogy a *súlya* alatt.

De a legizgatóbb a gépfegyver monoton kattogása. Nem lenyügöző, hanem bőszitő. Ezt sohasem lehet megszokni. Monotonságában van valami pokoli irónia. Embertelen és megalázó, hogy gép. Nincs az a hangpokol, melyből száraz kacagását ki ne lehetne hallani. A személytelen háború szörnyű szimboluma.

Ebben az akusztikai kaoszban csak a gyalogsági tűz az emberi, értelmes, lelkes hanglény. A rajvonalak óriási dialógusa. Minden hangszernél árnyalóbb és kifejezőbb. Néha vontatott, melankolikus andalitó ének. Néha haragosan felcsattan. Sürüsödik és keményedik. Csendrések szakadnak bele! Rekedten csörömpöl, el van törve. Liheg, fullad. Egy óriás fogsor dühös csikorgatása. Szét van rongyolva. Itt és ott vonaglik még egy darab, mint egy széttépett giliszta részei.

A tizméteres sivatag. — Igen-nagyon dörögnek az ágyúk. Ugy állunk itt a kukoricás mögött, mint a

szinészek a kulisszák mögött, mikor a jelenésükre várnak. Csodálkozva látom és szinte szégyenkezve érzem, hogy milyen megnyugtató a nagy tömeg. Az ember nem tudja elképzelni, hogy odaát még sokkal több legyen. Mint ahogy ezren túl a szám csak szó, melynek képét nem tudjuk fogni, érezni.

És milyen megnyugtató ez a meleg férfiszag, melybe be vagyok ágyazva. Ősi nyájösztönök lázadnak az ész ellen. Hiszen mindnyájan tudjuk, hogy *ez*, éppen ez az összezsufoltság a veszedelmes. De mikor az ember már a rajvonalban is olyan egyedül van! Tiz lépésnyire a legközelebbi szomszéd. Milyen messze van az! Az ember magányosan és elhagyatva fekszik egy tizméteres üres sivatag közepén.

Ilyenkor nem is beszélgetünk. Nem mintha tilos volna. De valahogy nem is hisszük, hogy áthallik a szó. Tiz méternyire van a legközelebbi ember és a nagy magányosság pathosa ereszkedik ránk.

Az unalom rehabilitálása. — Esteledik és még mindig itt fekszünk a kukoricás mögött. Kezdünk nagyon unatkozni. Szép, tisztán rajzolt árnyékok fekszenek elébünk a földre. Egy hosszú árnyék-rajvonal, mely lassan felénk kuszik. A kukorica árnyékcsápokat ereszt ki felénk. Egész nap riadtan nézett bennünket, idegen jövevényeket. Most óvatosan nyul felénk árnyékával,

hogy megtapogasson. Barátkozni akar. Most már ez is megtörtént és unatkozunk. Nem hittem volna, hogy a harctéren unatkozni lehet. Meglepő új arca támadt az unalomnak. Eddig önérzetlen, gyáva tolvajnak láttam, aki csak akkor mert belopódzni hozzám, ha mindenkim és mindenem elment tőlem. Hogy ilyen helyre utánam tudjon jönni, nem hittem volna. Valami tántorithatatlan és elszánt hatalomnak érzem most, mely golyózáporon és halálorditáson keresztül is eléri az embert.

Helyzeti energia. — Hajnalodik és még mindig itt fekszünk a kukoricás mögött. De már nem unatkozunk. Érezzük és *látjuk,* hogy puszta létezésünkkel és ittlétünkkel befolyásoljuk az ütközetet. Érezzük néma és mozdulatlan zászlóaljunk fizikai súlyát az ütközet mérlegében, ahogy itt a kukoricás mögött hasonfekve az ellenséges balszárnyra nehezedünk. Érezzük *helyzeti energiánkat,* mint ahogy az erős ember izmait érzi pihenve is.

Helyzeti energia. Olyasmi ez, amit a békés életben csak a nagyon önérzetes emberek ismernek. A háborúnak ez a sok, dologtalan napja is önérzetet nevel, valami primitiv, testi magunkérzése formájában.

A tájkép arcot cserél. — Az ember útközben van. És ha hetekig marad is egy vidéken, mégis csak ugy nézi, mint a vonat ablakából. Suhanó kép és nincs realitása. Mozi. Álom. Hanem egy hajnalon fekete szilhuet jelenik meg a fedezék derengő nyilásában és parancsot hoz. Vigyázni, az ellenség itt áttörésre készül, ha ezt az állást nem tarthatjuk, a kukoricás mögötti fedezék a második védelmi vonal. Ha azt sem lehet tartani, úgy gyülekezés az erdőszélen. És ott az utolsó emberig. Hátrább vonulni nem lehet, nem szabad, hogy itt áttörjék a frontunkat. Igy van a parancsban. „Az utolsó emberig."

Kimászunk a fedezékből és körülnézzük az esős, párás vidéket. Egy hete látjuk már untig. Mi van rajta uj látni való? Mégis mintha megváltozott volna. Élesen plasztikus, valóságos minden fűszála. Az álomfilm megállt. Lám, ott az erdő széle. Jól megnézzük. Görcsös, öreg bükkfák. És azontúl nincs semmi, mert azon túl nincs visszavonulás.

A tájkép arcot cserélt. Zárt hajó lett. Körülárkolt vár. Intim szoba. *Otthonunk,* hazánk. Védeni fogjuk utolsó emberig.

Illik, hogy jobban körülnézzünk benne. Szép hely. Lám a bakák tisztogatni, cifrázni kezdik. Hogy eddig nem jutott eszükbe?

Ujságot hoznak valami nagy német győzelemmel. Senki se kap utána. Most nincsen világháború. Ez a fedezék van. Most ezt védjük, nem Magyarországot. Még csak nem is a frontot. Csak éppen ezt.

DIVEKY
1915

Tudnék vak is lenni. — Parancsot kaptam, hogy menjek hátra a vezérkarhoz. De rám sötétedett és az erdőn maradtam éjjel. Éjféltájt tüzérség érkezett és a koromsötétben láthatatlanul, az erdei csendben zajtalanul „állástfoglalt." De én hallottam a mohában a kerék süppedését, hallottam a lovak meleg lehelletét, amint orrukat földnek eresztvén, belefujnak az avarba. Hallottam a szijszerszám csuszását a szőrön. Hallottam a lótestet, az embertestet, bronzcsövet, a vasat, a fát, a bőrt. *Hallottam* minden anyagkülönbséget, melyeket szemem nem is ismert. És hallottam, hogy jobbra ment ez és balra amaz. Hallottam a távolságot és a teret és benne *hallható* egységes és teljes képe állt össze a világnak, melyben egyik dolog *nem takarta el* a másikat, mint a látható világban. Uj érzésében a dimenzióknak uj lehetőséget, uj egérútat éreztem boldogan: tudnék vak is lenni!

Eckehardt, a középkori misztikus prédikátor mondta, hogy a fül útja vezet a lélekbe, nem a szemé. Én csak azt mondom, hogy mikor a második sabáci ütközet éjszakáján a platicevói vezérkar telefonjánál voltam és taktikai sürgönyöket kellett felvennem és továbbitanom, akkor a kagylóban hallott lihegő szavak és fegyverropogás-töredékek oly borzalmasan eleven és teljes hallucinációját adták a harcnak, amilyen vizió sohse lehet. És soha ütközetben a fegyver úgy nem reszketett a kezemben, mint a telefon-kagyló abban a csendes szobában. A fogaim vacogtak. Odakint zuho-

gott az eső és a nagy „áramlevezetés“ folytán alig lehetett a szót érteni. Valahol, segitséget kértek és nem tudtam megérteni, hogy hol. Sirva fakadtam. Már a fónikus jelzés se működött. Péterváradig kapcsoltunk kerülő összeköttetéseket két szomszédfalu közt. Csend. — Egy darab ország némult meg. Péterváradig nyuló csend-sivatag ásitott rám. Egy félóráig meresztettem rémülten a fülem ebbe a mértföldnyi siketségbe. Az ablakok halkan csörögtek a távoli ágyúdörgéstől. — Óh, szörnyübb megsiketülni, mint megvakulni!

„*Dreimal hoch*“. — Szegedi sváb utászok hidat vernek a Drinán. Pontonhid már van rajta és két ezred már át is ment. De most rendes, komoly civilhid készül a nehéz ágyuk számára. Nagy cölöpöket vernek a folyóba. Emeletes állványról zuhogtatják a csigás súlyt négyen és énekelnek hozzá szépen:

Einmal auf
Zweimal drauf
Dreimal hoch
Viermal noch.

A pesti rakodóparton is hallható ez a munkadal a prózai „hóóó-rukkk!“-al váltakozva. Itt ugyan csak mi hallhattuk, akik közvetlen-közelben ástuk éppen fedezékeinket, mert a szerb tüzérség kereste a hidunkat és a gránátok éktelen lármával fröcskölték fejünkre a

feltúrt Drina vizét és egy szétcsattantott mozgókonyha meleg gulyáslevét is. Hanem a négy sváb odafent taktusban énekli, húzván a kötelet:

Einmal auf
Zweimal drauf . . .

Most levág egy gránát a cölöp töviben. Famagasságra felhányja a fekete földet és a felhőben eltűnik a hidverő állvány a négy svábbal. Lélegzetfojtva nézzük a fekete füsttornyot, mely nagy-nagy lassan ereszkedik alább. Csend . . . Semmi. — Hirtelen láthatatlan kórus szólal meg a fekete felhőből:

Dreimal hoch
Viermal noch . . .

és zuhog a súly.

Nem „Einmal auf“, hogy elölkezdték volna. Nem. Hanem *„Dreimal hoch!“* Mert ott hagyták abba.

A mi nótánk. — Bátorság sokféle van. De legszebb az indulatnélküli, nyugalmas, passziv bátorság. Az a monumentális biztonságérzés, melyben a lélek megingathatatlan súlya, massziv ereje érzik. A sorsba való belenyugvás, a mindenségben való bizalom csendes extazisa ez. A magyar bátorság.

Cambronne veszett dühe, francia halni tudás; angol

becsületért állnak sorba és sülyednek el tisztelegve a great fleet matrózai; „Deutschland über alles“ is szép halottasének. De magyarul ez igy van:

Asztalos csinálj koporsót
Egy egész ezrednek valót
Tetejére, tetejére irjad eztet
Itt nyugszik a hatos honvéd gyalogezred.

Mars-nótára megy ez. Vig, dacos ritmusra. És nincs benne se düh, se lelkesedés se semmi biztatás hazával, becsülettel. Semmi kivülről hozott érzés. Semmiféle sentiment. Ezek a honvédek Krupanjnál *négyszemközt voltak a halállal és egyszerüen tudomásul vették.* Csak a dacnak, az eburafakónak valami egészen halk előkelő, visszatartott tónusa van benne. Ez a száraz-keserü férfiasság magyar csudája, melyet senkinek meg nem lehet magyarázni, aki ezt a verset nem érti. Ez magyarul van. A visszavonulási út elzárva, az ellenséges tűzérség belőve, munició fogytán. Akkor felzajdul az ének. Csárdást lehetne táncolni rá:

Asztalos csinálj koporsót
Egy egész ezrednek valót
Tetejére, tetejére irjad eztet
Itt nyugszik a hatos honvéd gyalogezred.

Meghalunk, hát meghalunk. Punktum. Nincs mit szónokolni. És Szabadkán evvel a nótával vonulnak ki gyakorlatra a rekruták.

Állatok. — Körül az esti láthatáron falvak égése. Piros vérfoltok az ég fekete függönyén. Istállók égett hússzaga a levegőben. A bozótból egy gazdátlan véres ló mászik fel az országútra és néhány lépést megy a csapattal. Nem birja, megáll. Reszketve, verejtékesen, némán várja a következő embercsapatot, avval is megy néhány lépést. Hogy könyörög a szeme: Vigyetek el, ne hagyjatok itt. Ne áruljatok el.

Még látom messziről fehér alakját a sötétben. Legárvább, legelhagyatottabb lénye a világnak. Ott áll és várja a következő csapatot. Még hisz az emberekben.

Mért fáj jobban a sebesült állat vergődése, mint az emberé? Kivált a lóé? Mert néma. Mert kiszolgáltatott árva, tehetetlen. És azért, mert ártatlan áldozat. Ő büntelen az emberek bünében. Ő nem is tudja, hogy háború van. Minden ember bünrészes. De a ló olyan, mint a hivő gyermek. A mi őrültségünk űzi, kinozza, gyilkolja és félre dobja. A lovak hullája előtt jobban szégyelem magam, mint embertetemek előtt.

Nincs groteszkebb, paradoxabb valami, mint a harctéri halált halt állat. Szörnyű irónia! Egy fejetlen tehenet láttam az elébb. Ott egy sziven lőtt disznó. Csirkék, melyeket srapnell szedett le a fáról. Ugy-e ez csúfság? Valahogy nem dukál az állatnak az ólom és az acél. Csúfság!

Hanem tegnap egy elvadult kóbor disznót hoztak az erdőből. Véres agyarai közé szorulva egy ezüst vitézségi érmet találtak.

Ime!

Halál. — Jó, hogy ősz van. A nagy levélhullás belenyugtatja, szinte rábeszéli az embert. Aki nagyon pantheista vagy monista, gyönyörködhetnék is benne, hogy a haldoklók is elvesztik már érzéküket az egyéni halál jelentősége iránt. Nagy a tolongás, levélhullás van, emberősz.

De valami még sincs itt rendben. A halál nemcsak félelmességét koptatja el, hanem páthoszát is. Meghalni mégis csak egyedül kellene, de legfeljebb párosával. Hova lesz az utolsó órák legnagyobb emberi lehetősége, a leszámolás nagy gesztusa? Jaj, nem vagyunk erdei levelek és nem akarunk azok lenni. Meghalni egyedül kell vagy legfeljebb párosával.

A halál pitvarában muzsika szól. A halál sötét függönye előtt fénylő és százszor látható lesz minden élet. A halál a legihletőbb múzsa. A halál életünk teteje. De baj van.

Legritkább múzsánk százezer baka dajnája lett! Életünk tetejéből lapos sikság. Jaj nekünk, hogy még a halál is triviálissá válik. Mi marad már meg életszentelőnek?

A végin mégis. — Végtére mégis féltem. Mikor már kivittek a tűzvonalból és hajóra raktak, hajóról szekérre raktak, szekérről vonatra raktak, ott is kényelmesen elnyújtóztam egy második osztályban, az ágyut

is alig hallottam már és lassan, vigyázva, óvatosan elindult velünk a vonat. Akkor elkezdtem félni. Még pedig vasuti szerencsétlenségtől! Én, aki ötszáz kilométert is útazom egy esztendőben és oly gondtalan természetesen élek a kupéban, mint második otthonomban!

Persze, nem mindjárt erre gondoltam. Ugy jött, hogy mondom: egy hét mulva otthon leszek. Otthon és az asszonyomnál. Hogy könnyen itt is pusztulhattam volna, mint ezer más, de, hogy most már alighanem otthon hagynak engem. Talán nyomorék se maradok. Voltaképp hallatlan szerencsém volt egész hadjáratom alatt. *Milyen ostoba volna, ha éppen most kisiklana a vonat.* Most, mikor egy hét mulva otthon lennék... Hülyeség! — És félelmemben hideg verejték ült ki a homlokomra.

LÉLEK A HÁBORUBAN

LÉLEK A HÁBORUBAN

Már úgy látszik, hogy ebben a hadinaplóban hadról szó se lesz. Pedig valahány ujság, az mind tele van most lángoló, dörgő, véres csataleirásokkal. Holott azokat nagyobbára front mögötti békés szállásokon irják. Én meg itt volnék a fergeteg kellős közepében és mindez egy feljegyzésnyi hatással sincs rám? Nem elég fontos, nem elég érdekes? Csodálkoznak majd rajta, akik ezt a naplót valamikor olvasni fogják.

Kétkedő szomorúság fog el engem is. Mi ez? — kérdem — fáradtság, blazirtság? Öt üteg tüze rongyolta cafattá az éjszakát, két teljes ezred szuronyrohama . . . Az egész tegnapi nagy haláltánc egy naplósorra se volt érdemes? Nem beteg monománia, hogy még ilyenkor sem nézek körül, hogy ilyenkor is azon csodálkozom, ami *bennem* történik? Uramisten, háborúban vagyok! Harcmezőn, csatában, tűzben! . . . (Mit mondjak még, mivel uszitsam magam érdeklődésre?) Már ennél nagyobb valami csak nem történhetik emberrel?!

Lám, ez is szomoritó. Ime az élet most játsza ki legfőbb ütőkártyáját, legnagyobb szenzációját. Ezután már csak lefelé mehet majd mint egy anekdota a a pointe után? De ha még *ez* sem elég esemény nekem, hogy lekössön, akkor egész életemre számkivetett vagyok az események világából.

Szomoruan nézek fel kis zseblámpám mellől. Fede-

zékem nyilásának fekete négyszögében pont öt csillag látszik. Öt ezüstszög az ébenfaajtón. Azt gondolom: ezek planéták. Nagyobbak a 17 cm.-es gránátoknál és gyorsabban repülnek. És egetboritó üstökösök végtelenből visszatérő hiperbolái hasitják az ürt, melyben világ-bombák robbannak. Ez voltaképen csodálatosabb. És minden reggel felkeł a nap világokat londzsoltatva maga körül, a földdel egyetemben, melyen az egész világháború tetűsereg egy kócos koponyán. Ez voltaképpen hatalmasabb, kolosszálisabb látványosság egy ütközetnél. Aknamezők robbanásánál is nagyobb dolog. Az, hogy reggelenként felkél a nap. De ezt tanultuk már az elemi iskolában és nem irunk minden reggel riportot róla.

Nem. Nincs más esemény, mint ami a lélekben történik. Gránátok robbanása, az kémia; szuronyharc, az fizika; sebesülés és halál, az biologia. Tehát végső elemzésben puszta mechanika. Ismeretnek sem uj. És ami egy ütközeten *látni való*, azt minden értelmes baka, akit megfigyelőnek másztattak fel egy fára, el tudja majd mondani, ha lesz, aki meghallgatja, ha nem csömörlött már meg tőle minden ujságolvasó. Mert végül is üres mechanika az egész: molekulák mozgása, csoportosulása, akár csak a tengeri vihar vagy a földrengés és vulkánok kitörése.

De a lélekben történik az élet és nekem az enyém az egyetlen biztos dokumentum.

F Ö L D ! !

Láttam és éreztem már földrengést egyszer és mégis most fogott el először borzongó sejtelme annak, hogy a föld eleven, szönyűséges, fenyegető elementum. Mert mi volt akkor? Az ablakok csörögtek, a szekrények ajtói kinyiltak és kinyiltak a falak, mintha rejtett szekrények volnának. Firenze vén tornyaiban idegen hangon szólaltak meg a harangok. És a butorok felébredtek bűvös álmukból és elindultak a szobákban járván. A dolgok megelevenedtek. De ezt én gyanítva vártam mindig és voltakép nem csodálkoztam rajta. Hogy pedig a *föld* volt, ami mindeneket táncoltatott a hátán, azt nem láttam. A városokban nem látni a földet, még akkor sem, ha reng. (A nagy városok vak, kicsiny kikötőjében. Oh ti „nagyvárosok", de kicsinyek vagytok!)

De most kint vagyunk. Kint a „nyilt" földön, a föld partatlan nagy oceánján. Negyedik hete már, hogy nem láttunk falut. Hanem itt amott elhaladtunk egy „elsűlyedt város" kormos romjai mellett.

Ma pedig nyolc órája masirozunk már. Millió hegyes bakancsszög szurkálja a földet nyolc óra hosszat. Ágyúkerék és ásóéle, gránátfoga és cövek, mind rója, vágja, döfködi, harapja a földet. Mert itt végül is minden a föld ellen fordul és a föld kapja az utolsó sebet: a sirt.

Az embert nyugtalan gyanakvás fogja el: hátha

mégis a Krák, a Jókai Krákja a százezer év óta mozdulatlan óriás állat, melynek hátára városokat építettünk és ültettünk kerteket? Vajjon ezt is eltűri-e még a Krák? Mert nincs olyan józan okosa a világnak, akit ennek a hallatlan inzultusnak láttán ne fogna el homályos félelem: nem kell-e végül a holt anyagnak is reagálnia? Tudjuk jól, hogy minden anyag eleven lesz, ha az ember sokáig közösködik vele. Mi pedig mostanában sokat közösködünk a földdel.

Ma hajnal óta tapossuk, rúgjuk, hogy beledagad orcája. Nem érzik-e érző lábaink? Magasabbra emeljük lépvén, mert a föld lábunk elé dagad. És hiába is emeljük már, mert elbotlik rajta. Nem érezzük-e hogy már térdünkig ér a föld? Térdünkig ér, könyökünkig nő, tarkónkat nyalja már meleg puha árja a földnek.

Mi csak éppen jártunk, álltunk. A föld dagadva feláradt rajtunk.

Azt mondják összeestünk. De nem úgy történt.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Föld! Oh nem a táj, nem zúgó erdők, zengő folyók tájképe. Hanem az a néma barna anyag, mely körmünk alá nyomul, fogaink közt csikorog, ingünk alatt viszket. Az a föld, melyet kenyerünkről lefújunk, gulyásunkról késsel vakarunk le, melyet ízlelünk mikor iszunk, melyet belélekzünk és kiköhögünk, mely fülünket sünketté és szemeinket vakká teszi. Ez a föld.

A jövevény eleinte még idegenkedik tőle. Félősen kapkodja ki lábait a szelid pocsolyákból, mint a für-

dőző a hideg vízből. De ez nem tart sokáig. Aztán beléereszti magát meghitt bizalommal. Elveszítjük előítéleteinket a földdel szemben és valami sötét atavisztikus sejtelem ébred bennünk, mely a földet életünk számára lehetséges elemnek érzi, mint amilyen most a levegő: nem is lehet oly rossz dolguk a földi férgeknek. Sohse hittük volna, milyen jól és milyen *természetesen* tudjuk magunkat puszta kézzel beásni a földbe.

És ez a föld lélekkel gazdagabb, kifejezéssel teljesebb minden tájképnél. Barna szeme rajtunk, barna szája szól hozzánk. És néha, ha vér gyülemlik a patkónyomokba, mintha sebei fakadtak volna fel, akkor hív valami onnan alantról énekelve, mint a sellő a vízfenékről. A föld sellője.

Hány arca van, teszem a sárnak. Furcsa, hogy nem íródott még könyv a sár morphológiájáról. Mert van, például a közönséges vagy utcai sár. Hasonlatos a puha csokoládéhoz és ritkán ér bokán túl. Többnyire falusi utcákon tenyészik és általában valami szelidített polgári jellege van. Csomósan ragad és kis labdák alakjában lerúgható a bakancsról. Késsel teljesen levakarható. Egyébként utolsó üdvözlete a civilizációnak.

Kint a „nyilt" országuton találkozunk az első vad sárral. Jó makadam utakat olykor halvány szőke egyenletes felületű homályos tükrözetű folyékony valami borítja. (Jobbára kőport tartalmaz.) Ennek vérrel keverve kedves,

fiatal, üde jellege van és még a hold is tükröződik benne. De ha belehajt a szekér, felfröcsköl nyergen felül és a szemekbe szúr, mint a mérges darázs. Meg is vakul tőle az ember. A legnehezebb ágyú sem hagy nyomot benne. Alattomos, szelid tükörré simul rögtön a kerék mögött. Ezt a sarat sem lerázni sem levakarni nem lehet. Beissza magát a fehérneműbe is és az arcbőrbe szívódik lemoshatatlanul.

Aztán van az a másik fajta, melyen vegetációnak rétege gyűlik meg. Ez a sár lesben fekszik szalma és kukoricahéj mögött maszkirozva. Szárazra fagyott kérge is van rendesen, sőt nem átal olykor fűnövést, gyepet mimelni. Holmi tapasztalatlan gyanutlanul lép rá. Akkor böffenve nyilik meg kérge és térdig benyeli az illetőt. Mert ez mély sár.

Az ázott szántóföldek már alig nevezhetők sárnak. Az maga a föld, mely velünk jön. Az a felbomlott, eltévedt gravitáció. A földgömbről tömegek válnak le — húsz kilókig — és átölelik lábainkat. Nem sár, hanem az eleven föld az, csirázó búzával és nyüzsgő férgeivel, mely csatlakozik az emberhez útjában. Lerúgásra gondolni sem lehet. Egész ezredek állnak meg néha egyszerre csendesen: az ős gravitáció foglyai.

De az igazi föld mégis csak itt kezdődik, itt, túl a Drinán. Mert ez oly kevéssé nevezhető sárnak, mint a Csendes Oceán pocsolyának. Ez a föld folyékony ősállapotában. Láthatatlan, lassú ólmos, barna ömlés,

melyben végül is valamennyien alámerülünk. Itt vége a masirozásnak. Barna agyagfigurák, melyeknek szakálla négyszögletes kemény a beleszáradt sártól, mint valami régi asszir dombormű alakjai, kőről kőre, gerendáról gerendára ugranak. Amott négyen állnak összefogódzva egy elsülyedt ágyú még kimeredő csöve végén. Oh özönvíznek képei!

Este van és a vörös ég aljába a krupanji hegyek óriás fekete hullámai tornyosodnak és lassú ömléssel hengerednek felénk. Mert ez a földnek oceánja. Ez a mi haláltusánk a földdel és körös-körül kicsiny keresztek fehér mészfoltok közepében. Ezek a mészfoltok a földhullám fehér habja, melyet vet mikor elnyel valakit.

Mély futóárkokban haladunk most és rémült szemmel nézzük jobbról-balról a barnán csöpögő falakat. Mint a zsidók a Vöröstengerben. De talán inkább meg lehetett bízni a vízben, mint a ketté vált földben? És hátha mi vagyunk most az egyptomiak mégis? És hátha ezek a barna falak most tompa dübörgéssel összecsapnak fejünk fölött?

Vagy misztikus ritus csupán, hogy mindig a földbe vájjuk magunkat? *Félig* odaadjuk magunkat neki, hogy *egészen* ne vegyen el? Gránát recseg, fegyvertűz kattog. Oh mi az a földnek csendessége mellett?! Oh a mész-hab sápadt fénylése az esti pirban.

Ott túlnan egy elhagyott út vezet. Egy út folyik. Az utaknak mindenki kitér. Ezek a mély áramok.

Hanem egy autó fulladozik benne. Egy pompás 80 hp. Daimler. A karosszéria felső része látható még, két kereke teljesen föld alatt van már. Egy ormótlan barna földkéz tapogat előre finom bőrpárnáján az ülésnek. Valaki után nyúl, aki a túlsó sarokban kuporog és mint egy hipnotizált kis madár mered rémülten a barna tenyérre, melyből lassan lassan vastag, puha csápok ömlenek ki, nyúlva, keresve. Az a fiatal, kis, finom Sch... herceg, elegáns parancsőrtisztje vezérkarunknak. Apjának tündöklő kastélya van a Heugasseben, ahol régi perzsa szőnyegeken sétált néhány héttel ezelőtt. Kezei és lábai finomak, mint a porcelánvirágok. De most hű gépkocsijának megvakult reflektorszemei halálfélelemben tátognak. Sűlyedő hajó árbocának legtetején kuporog egyedül és körülötte parttalan, végtelen feneketlen sötét föld! Valahol messze zöld jelző rakéták hasítanak az éjszakába, mint sikoltás a csendbe, mint hajótöröttek utolsó segélykiáltásai.

A REFLEKTOR

Ahogy besötétedett, elindultunk. (Mindig csak éjjel menetelünk. A nappal a mi házunk, az éjjel a szabad tere a sötétségnek, melybe kilépünk. Azt se tudjuk már milyen az, mikor az ember látja hova lép. Nappal fekszünk.) Este indultunk. Akkor hét óra volt. Éjfél után egy órakor elvesztettük az útat. A kukorica-sivatagokon a specialkartét nyugodtan el lehet dobni. A Szaharában vagy a grönlandi hómezőkön sem segitene térkép. Azon tudniillik elsőbb meg kellene állapitani, hogy hol vagyunk. Akkor pedig legalább egy felismerhető és felkereshető pontra volna szükség. Egy keresztútra, egy kutra, egy fára legalább. De sem egy kut, sem egy fa nem látható és az utak elmerültek a szétfolyó földben. Sötétség van, semmi más. Massziv, fekete, mozdulatlan sötétség, melyben az ember nem tudja nyitva tartani a szemét, mert fáraszt. És gyufát sem szabad gyujtani. Az *irány* érzése az, amibe fogódzunk. Absztrakt és misztikus valami, melybe kapaszkodunk, mint egy láthatatlan, anyagtalan rúdba.

Annak a bakának, aki éjjeli marsnál elmarad és lefekszik, hogy magára maradjon csak egy órára is ebben a sötétségben, annak nyugodtan bizonyitványt ad róla minden orvos, hogy nyomorék. De nagyon kevesen dőlnek ki éjjel. Összebujt, néma nyáj: tolják egymást előre. A beteg se mer összeesni. És ezt csak a sötétség teszi. Mert azt minden baka feléri észszel,

hogy éjjel nehezebben talál rá az ellenség, a mieinknek pedig szólhat. De éjjel mégse dől ki senki.

Éjfél után egy órakor elvesztettük az útat. Öt óra óta furtuk magunkat beljebb és beljebb ebbe a fekete aknába, mely mögöttünk feketén becsukódott. Dörögtek az ágyuk, de fényüket nem láttuk. A sötétség bugyborékolt és böfögött. És akkor, mint egy óriás sápadt kisértet, egy reflektor fényudvara jelent meg az égen. Keringett és kóválygott felettünk a fénykeselyü, aztán lecsapott. A bajonettek megcsillantak, a szemek hunyorgattak, árnyékot vetettek a szőrők a beretválatlan arcokon. És a zászlóalj megállt. Nem volt rá semmi ok. A tisztek is tétován néztek maguk körül, mint az alvók, ha a szemükbe világitanak és néhány percig elfelejtettek „indulj"-t parancsolni.

„No mit állnak itt?" — kiáltotta valamelyik végre. — „Hé, ott az élen! Indulj!"

De merre? A reflektor felé? Hátha ellenséges? Valószinűleg ellenséges. A reflektor távolságát nem lehet megitélni. (Azért olyan nehéz belelőni.) Jobb lesz mégis balra tartani.

„Balra tarts!"

Mentünk. Szinte futottunk, hogy kiérjünk a fénykévéből. De az velünk jött. Nyilván látnak és figyelnek bennünket. Sohse hittem volna, hogy a fény igy viszket. Rángatództunk, szinte vakaróztunk tőle. De *trémánk* volt azonkivül, mintha pódiumra léptünk volna ki közönség elé. Bután és zavartan mosolyogtak

egymásra a legények, némelyik kihuzta magát. Affektáltak! *És nem ment félre senki szükségre,* holott a déli nap világossága sohasem akadályozott meg ebben, mivel általában igen csekély szemérmességet hordozunk magunkkal. De most mindenki *zsenirozta* magát. Mintha mezitelenül leptek volna meg, mintha rajta kaptak volna valamin.

„Balra tartani" — hangzott az uj parancs.

Mert már megint szembe nézett velünk a nagy szem, melyben tisztán láttuk a rácsozatot. Balra tartottunk és bujtunk előle a kukoricásba. De oda is beleszivárgott a fény és a levelek mint óriási fekete állatnyelvek nyalták. És csudálkozva láttuk meg a csillogó sárgöröngyön a barna gilisztát.

„Balra tartani" — hangzott megint a parancs.

Mi az? Már megint szemközt mentünk a fénnyel? Csakugyan nehéz volt eltérni az útjából. Hiszen balra is, jobbra is éjszaka volt: sötétség, feketeség, sürü fal. A reflektor hasitott benne útat, fényútat, *egyetlen kijáratot.* De hát ellenséges reflektor.

„Balra térni." . . .

Az embert szédülés fogja el. Hát hipnotizálva vagyunk? Felsziv a fény? Napok óta csak éjszakába jártunk és most belehullunk az első fénybe?

„Balra tartani!" — Végre megérkeztünk a reflektor elé. Nem történt semmi baj. A saját reflektorunk volt. De ha ellenséges lett volna, akkor is beleszaladtunk volna, mikor hat órai vak, nehéz, eltévedt sötétségben hirtelen elébünk világolt. Most értem az éji pillét.

A NAGY PÓZ

Éjjel érkeztünk a Szávához és engem őrszemnek állitottak a partra. És én őrt álltam az ország határán. Az ország határán, éjszaka, egyedül, fegyverrel kezemben! A gránicon!

Jó, hogy egyedül voltam és sötétben, hogy senki sem nevethetett a pózomon. De megmondani nem szégyenlem, hogy romantikus gics-szobrot álltam két órán át, hogy sajnáltam, mikor felváltottak és hogy vissza-visszalopództam az őrhelyre, mert nem biztam meg másban, holott hire sem volt veszedelemnek. Nem röstelem ezt, mert nem lehet annyi cinizmus és blazirtság senkiben, hogy ilyen helyzet pathosának ellen tudjon állni. Őrszem az ország határán! Egyedül az éjszakában, fegyverrel kézben. Békés alvók álmát virrasztó, én, hazámat őrző, én, szeme egy népnek, az éjbe meredő, én, a végeken álló! A legméltóbb férfiállapot gyönyörü szimboluma.

Hötzendorfi Conradot nem nyomhat olyan felelősségérzés, mint engemet ott. Mintha az egész magyarság bizatott volna rám. Kitártam a karom: egy ezeréves országot takartam vele. Talpam izlelte a föld izét és beleharapott. — Lehet-e innen embert elmozditani?

Füzes rekettyék közt fátyolos holdfényben a Száva. Sápadtan, némán, hullámtalanul. Lapult és kúszott. Nem éreztem magyar folyónak. Ellenség volt: szerb.

Ugy láttam, mintha idegen uniformist ismernék

DIVEKY

meg. Kedvem lett volna belelőni. Hát mégis?! Mégis támadhat bennem ilyen kedv? Könnyes lett a szemem. Nehéz, tragikus fátum súlyával éreztem akkor, akkor először, hogy *nem vagyok magamé.*

Odaát néma, sötét, idegen partok. Láthatatlan ellenséges őrszemek farkasszemnézését érezte nézésem... Jó, hogy egyedül voltam.

Sz. J. halálára kellett gondolnom. Szegedi festő volt. Bölcs, szelid, magyar és mikor elesett, még az ősszel, igy állt az uzsoki országhatáron, mint én most itten. „Magyarország" volt irva a cölöpre, melyhez támaszkodott és jöttek az oroszok, akikre Sz. J. nem haragudott. A vállába kapott könnyü sebet, mondják. Eszibe se volt elmenni a cölöptől. De parancs érkezett, hogy: vissza, az egész századdal. Sz. J. csendesen csudálkozott:

— De hiszen akkor bejönnek a muszkák?

— Azok be.

A század indult is már vissza.

— No. És a muszkák bejöjjenek itt Magyarországra?

— Nincsen máskép.

Akkor Sz. J. szép csendesen befeküdt haránt az útba: akadálynak.

— Pajtás, gyere ha tudsz, mert már itt is vannak.

— Ennyivel is nehezebben jönnek — mondta Sz. J. csendesen.

Könnyü sebet kapott, mondják, mégis ott veszett.

Lehet ugyan, hogy nem éppen igy történt ez, hogy ez ép oly gicses kigondolás, mint amilyen gicses volt a pózom. De ha az ország határán áll őrt az ember, csak ilyenek jutnak eszébe.

A MANNLICHER

Hat kiló voltakép nem sok, ha már harminchatot visz az ember. De minden egyéb teher vállon, háton, hason párosával vagyon és kiegyensulyozza egymást. Csak éppen a Mannlichernek nincsen párja baloldalt, a miért is azt a hat kilót külön érzi az ember, ráadás tehernek, *értelmetlen fölöslegnek.* Már egynehány össztüzet, sortüzet leadtunk és a Mannlicher még mindig nem *mienk.* És amig csapatban használjuk, nem is lesz soha. A hadsereg felszereléséhez tartozik, mint a telefon, a pontonok, az ágyúk, a gépfegyverek. Mi csak ellátjuk, „kiszolgáljuk." Nekünk csak cipelni való.

Hanem az este kiküldtek két honvéddal, hogy keressek „összeköttetést." De vigyázzak, mert az erdőn komitácsik vannak. Hát visszafordultam a nagy szávaparti tölgyesbe. A zászlóalj tovább ment.

Gyorsan esteledett. A tölgyek feketedtek és nőttek. Keskeny vörös csik villant még fel a törzsök közt alant. Szallag az erdő hajába fonva. — Szuronyt fel. Erdőbe menet ez előirás. De most nem az előirás miatt tettük. Csak ugy magunktól mind a hárman, némán egyszerre. A tölgyek feketedtek és nőttek. Elvadult kóbor disznók csörtettek a bozótban. Egy szót se szóltunk az úton. A tölgyek feketedtek és nőttek és a lombjuk is feketévé keményedett lassan és mire megtaláltuk, amit kerestünk és indultunk volna

visszafelé, akkorára a tölgyek feketesége összeért, összenőtt: egyetlen fából való éjszakává.

Tudnivaló, hogy erdőn éjjel az iránytű sem használ. Két honvédemet kétfelé küldtem, hogy legalább egyikünk találja meg reggelig a zászlóaljat. Mikor egyedül maradtam, megálltam. Vártam, mig elcsendesül a száraz lomb zörgése honvédeim nyomán. Már rég csend volt: még mindig álltam. Eszembe jutott: *most vagyok először egyedül,* mióta a harctérre kerültem. És akkor lassan leakasztottam vállról a Mannlichert és kézbe fogtam. Nem másért, csak mert jobb igy kézben. És elindultam, magam elé tartva, hogy neki ne menjek a fáknak. Minden öt lépésnél tompa koppanással állt meg a szurony a tölgyfából való sötétségben. Szuronynyal bontottam magam előtt az éjszakát, mint valami fekete deszkapalánkot. De ütötte a fülem, bosszantott, ingerelt, végül valósággal kifárasztott ez a kopogás. Hiszen komitácsik vannak az erdőn... Megint megálltam. Bizonytalan zörgés hallatszott. Közel-e vagy messze, azt éjjel nem lehet tudni. Talán csak disznók... És akkor magamhoz huztam és végigtapogattam a Mannlichert. Jó fegyver. Végre a komitácsinak is csak puskája van és a sötétben ő se lát. Milyen megnyugtató, jó tapintása van az acélnak. Tapogattam a sötétben, mint a vak kedvesének arcát, termetét. Milyen *értelmes* forma a fegyver! Most éreztem először, hogy *fegyver.* Testem védelme, mint az öklöm és a fogam. Most éreztem, hogy szövet-

séges segitőtárs, hogy nem vagyok egyedül. 31913 a Mannlicherem száma. Milyen szép szám! Kár, hogy neve nincsen. Régi lovagok néven szólitották a kardjukat. Hiszen eleven lény, utitárs.

Megint elindultunk. Ketten. És ideges érzékenység bizsergett a szuronyom hegyében. Érezte és kerülte a sötétben a törzset. Valahogy ugy fogtam, mint a tollat, mint az ecsetet. Ritkábban akadtunk meg.

És, hogy nehéz lett volna?... Hát a fogaimat vagy az öklömet röstellem-e cipelni?... Vajjon a háború után megtarthatnám-e valahogy ezt a Mannlichert?

A GYŐZHETETLEN ERDŐ

Mikor az ősz leszállt a Macsvára, a zászlóalj egy erdőben feküdt. Vén tölgyek, görcsös nagy bükkfák, finom lányos nyárfák, bús füzek a patak mentén... A fák egész nagy hadserege sárgult és csendesedett. És a tiszta szeptemberi napfényben mesepompa aranyszépsége sugárzott és keresztülsütött az ütközet minden kinján, szörnyűségén, mint a felkelő nap piszkos ablaküvegen.

Szórakozottak lettünk. Nem mindig gondoltunk az ellenségre. Az ember nem érezte most olyan veszedelmesnek. Hiszen odaát is, az ő árkai mögött is megjelent az ősznek szépsége, mint egy új hatalom a harctéren. Körül voltunk fogva. Barát és ellenség valamennyien az ősz hatalmában. Az erdő csöndes halála túlharsogta az üvöltő emberhalált.

Nem lehetett ellentállani. A szigorú parancs ellenére kimásztunk az árokból R. főorvos meg én. Elmentünk erdőlátni. Rajvonal ropogott, golyók kopogtak, kopácsoltak a vén fatörzseken, mint a harkályok és letört galyak, rongyolt levelek hulltak a fejünkre.

— Voltakép nagy bolondság, hogy mi itt sétálgatunk, mondottam, de csudálatos mennyire könnyelművé teszi az embert a szépség.

Doktorunk kék nézésével körülvilágított és finom átszellemült tudós arcán gyermekbizalom mosolygott. Azt mondta:

— Azért van ez, mert az erdőben, a természet hangjává lesz minden. A golyók kopogása csak olyan, mint a zápor száraz lombon és a levelek úgy hullnak, mintha lágy őszi szél simítaná le a fákról. A rajvonalak tüze itt az erdőben szerényen és alázatosan sorakozik be a természet nagy orkesztrumába. Hiába tudjuk a veszedelmet, erdőben nem lehet idegent, abnormálisat, ellenségeset érezni. Az erdő óriás harmóniája felold magába minden idegent és fölissza még a nehéz mozsarak lármáját is.

Ezt mondta a doktor és pápaszemének domború üvegén néha felvillantak az egész nagy őszi pompa tükörképei, mint csudálatos kis aranyba-sárga miniatürök, cikázó szépségvillámok a szemek előtt.

— Nem doktorom, mondottam, ezt a szépség okozza. Hiszen ez elmult őszeim szépsége, onnan jön és azoknak édes békéjét hozza magával. Hiszen ez nem új szépség, hiszen ráismerek. Legcsöndesebb, legmeghittebb óráim lelke ez. Utánam jött. Utánam jött a szépség. Meghatott rémülettel láttam meg először, mintha asszonyom jelent volna meg hirtelen a lövészárokban halálos órán és vállamra tette volna a kezét. Rémülten néztem: hogy kerülsz te ide? De azután békés biztonság ereszkedett szívemre. Nem, nem vagyok idegenben. Nem vagyok elhagyatott és nem vagyok árva. Utánam jött a szépség és palástját teríti rám. Mert most otthon vagyok. Ez a szépség, itt én vagyok az úr. Az ősz az én országom. A szépség

kupolája alatt az én házamban vagyok, otthon messze világtól, emberektől. Mi bajom történhetik?

Így beszélgettünk mi a macsvai erdőben és a csendes őszi halál elhárította szívünkről a hangos halálnak lármáját.

Akkor hirtelen süvöltés kanyarodott a fejünk fölé, brutális robbanással gránát vágódott be egy öreg tölgyfába. Megszenesedett forgácsok fröcsköltek a levegőben, magasan a sudarak fölött. A földre dobtuk magunkat. Egy második gránát jött és a vastag ágakat úgy elfujta útjából, mint a szalmát.

— A szerb tűzérség keresi trénünket és majd bennünket talál meg helyette, mondta a doktor, most meglássuk, hogy a csöndnek vára, a szépség kupolája megvéd-e?

Hat gyorstüzelő lőtte az erdőt. Gránát gránát nyomában. A repülő acél és zuhanó fák recsegtek, dübörögtek. Kemény ízzó kalapácsokkal ütötte a koponyánkat a hang.

De mi a földön feküdtünk és egy arasznyira az arcunk előtt néhány fiatal gyenge fűsarj nyujtózkodott. És olyan mondhatatlanul finom hajlással fektették egymásra karcsú nyakacskáikat, mint kedveskedő gyöngéd lovak. Ez olyan intim valami volt, ebből a békének és csöndnek olyan mélységes mélysége áradt ki, hogy elmerült benne a hat gyorstüzelőnek pokolkopogása.

Akkor egy nagy bükk szakadt ki tövestől alig néhány lépésnyire tőlünk. No itt a vége. De ime egy gyökérág-

nak egy picinyke rostja végén egy kicsinyke hangya tűnt elő. A szeptemberi nap csillogott picinyke piros testecskéjén és az annyival kisebb volt, *olyan mérhetetlenül kisebb volt a halálveszedelem minden nagyságánál!* A hangya nem vett tudomást a gránátokról és nem tudta, hogy háború van. És megint győzött a csend.

De most egy srapnel fröccsent bele a fakoronák rezgő aranyába. Akkor felporzottak az aranylevelek, mint az aranyfüst szállva. Az erdő gyönyörű aranyfelhővel felelt, a ragyogó napba emelkedővel és az szép volt!

Erre az egész üteg össztüze zuhan be. Magasra hajított ágak repülnek. De ime táncoló erdő emelkedik a légbe. Ime szép, ezerszer szép!

Dühöngve tépik vasfarkasok az erdőt. De ime a fák fehér husa világol, mint a hó, ragyog, mint a hó a hold alatt. Fa patakzik a fákból, erdővérnek csudapatakjai. Szép marad minden, széppé lesz minden, szépség nyel be mindent! Mégis szép, csak azért is szép! A tizenhét centiméteres gránátok feneketlen szépségbe hullanak, mint kavicsok a tengerbe. Ránc se rezdül sima arcán. Nyugalmas, tündöklő, győzelmes mosolyáról lesiklik minden csapás. És mi benne voltunk a megközelíthetetlenül szűz sérthetetlen és érinthetetlen örök győzelmes palotájában a csendes szépségnek.

MAGYAR HŐS-PSYCHOLOGIA

Az első századot tegnap előre toltuk és ma reggel megtámadták a szerbek. Egész zászlóaljjal jöttek rohamra és mi nem küldhetünk erősítést. Az őrnagy úr azt telefonálja Kun Szabónak: ha nem tudja magát tartani csak jöjjön vissza a századdal a főállásba. Nem nagyon fontos az az árok. Kun Szabó azt telefonálja az őrnagy úrnak, hogy ott marad. A szerbek megint rohamra jönnek. Nyolc órakor megint. Fél tízkor megint. Egyre dühösebb lesz a harc, tíz órakor már a mellvéden állnak. Közelharc majd egy óra hosszat. A Kun Szabó megőrült! Hát él ott még valaki az első századnál? Az őrnagy maga megy a telefonhoz, de Kun Szabóval nem lehet beszélni. Ő ott áll az emberei között, balkezében a Mannlicher, jobb kezében a jó öreg kicsorbult véres Lehnemann ásó. Egy golyó már van a jobb combjában és vér szivárog a széméből. A telefonista átadja az izenetet: Az őrnagy úr parancsolja, a század menjen vissza.

Akkor Kun Szabó széles gyerekarca elszontyolodott és szinte siránkozva mondta: Jaj Istenem, most már megint menjünk vissza! Mondd meg az őrnagy úrnak, hogy egész éjszaka dolgoztunk ezen az árkon, mint a kutyák. Mondd meg az őrnagy úrnak, hogy milyen gyönyörű fedezékeket csináltunk, még ki is deszkáztuk. Pedig csonttá volt fagyva a föld. Annyit dolgoztunk, mondta nyafogva, és most adjuk oda ajándékba a szerbeknek!

Már rég elment a telefonista és Kun Szabó még mindig duzzogott, mint egy nyafogó gyerek: most menjünk megint máshova és kezdjük elölről az ásást? Hogyne! Mikor csonttá van fagyva a föld! Hát mik vagyunk mi? Napszámos kubikosok vagyunk? Bányászok vagyunk, mindig csak ássunk? Örülök, hogy evvel elkészültem! Most már hadd pihenjünk egy kicsit! Hohó! Gyünnek már megint! Vágd! Döme vágd! *Ha fedezék kell nekik hát ássanak maguknak!*

HOGYAN HŐSÜLT MEG SZEGÉNY NYITRAI

Most már alulról szagolja a violát a nagy ezüsttel a mellén; most már elmondhatom. Elmondhatom, hogy Nyitrai eleinte félt. Nem is tagadta szegény. Őszinte, jó, finom érzésű fiú volt és még a vonaton mind azon panaszkodott sápadt ajkakkal, hogy fél, szörnyen fél; mit tegyen? Talán neurasztenia ez. Ő gyáva ember. Mindig is gyáva volt. Lője most magát főbe ezért? Fél egyedül a sötétben és fél a kutyáktól! A kis kutyáktól is. Átmegy előlük a másik járdára. Ha valamelyik hirtelen megugatja, szívdobogást kap. Sohse mert revolvert a házában tartani és most itt lóg egy fenenagy Frommer, itt az oldalán, mint egy vicsorgó vadállat, hogy nem mer elaludni. És neki kell háborúba mennie! Irtózatos!

Bizony nem nevettünk szegény fiún. Sajnáltuk, mint egy beteget. Biztattuk, hogy majd megszokja. Csak a legénység ne vegyen észre semmit.

Egyelőre azonban csak rosszabbodott a dolog. Mikor ránk hömpölygött az első távoli ágyúdörgésnek hangja, valósággal beteg lett. Úgy reszketett, hogy alig tudott menni. Igy értünk el Zimony alá, éppen mikor minden ütközetek legborzalmasabbja, a cigányszigeti, már javában tombolt. Egy egerlandi ezred mellett álltunk tartalékban és rövidesen megjött a parancs: Szuronyt fel!

Mindnyájan Nyitrai felé néztünk. Szent Isten, az ő

DIVEKY

szakasza áll legelől s az osztrákok nézik; Nyitrai támolygott, mint a részeg. Micsoda szégyenvallás lesz ebből! Mindnyájunknak elszorult a torkunk. Harsog a parancs: Súlyba! Futólépés! Előre!...

Nyitrai!?

Akkor valami váratlan történt. Nyitrai kirántotta kardját széles szinházi pathoszú mozdulattal és megforgatta feje fölött. Ezt csak valami vidéki ripacstól láthatta egyszer. De még szavalt is hozzá. Aztán pedig rohanva elindult, hogy a legénység alig bírta követni. Ez mind olyan groteszken kómikusan komédiás volt, hogy bizonyára mindnyájan nevettünk volna rajta, ha nem lettünk volna meggyőződve arról, hogy szegény Nyitrai félelmében elvesztette az eszét. De úgy is verekedett, mint egy őrült. Mindig elől, mindig állva, soha fedezéket nem keresve. És mindig a leggroteszkebb szinházi pózokban.

Estére megint összekerültünk. Legelsőbb Nyitraihoz rohantunk mindnyájan. Kimerülten feküdt a szalmán, halálsápadtan, verejték csurgott az arcáról.

— „Nyitrai! Édes drága jó pajtás! Mi van veled?"

— „Mi volna?" kérdezte halkan, fáradt boldog mosollyal.

— „Hát nem bolondultál meg? De hiszen akkor hős lettél, öregem, Nyitrai, hogy lettél te hős?"

Mindnyájan nevettünk, hangosan a boldog gyermekek kacagásával, mert kiálltuk az első tüzet és még együtt voltunk valamennyien.

— „Nyitrai hát nem féltél?"

— „De borzasztóan féltem. Hanem, mikor jött a parancs, odaszólt hozzám a Poborai szakaszvezető. „No kezdődik. Vezessen csak drága jó hadapród úr. Elmegyünk mi maga után mindenhová, mert maga most a mi édesapánk. Nincs nekünk itt már se apánk más, se anyánk." És micsoda hangon mondta ezt, Úristen! És Poborai mondta ezt, aki negyven esztendős, ősz a haja. Én pedig huszonkét esztendős taknyos vagyok és rám nézett és mindnyájan rám néztek. Hatvan komoly férfi szempár nézett engem, mint ahogy a gyermekek az apjukat nézik. Hát nem tudom csak mentem."

— „Drága jó Nyitrai... De te szavaltál is; mi a csudát szavaltál nekik?"

— „Én? Nem tudom. Valamit az Istenről és hogy amig élek nem fogom őket elhagyni."

Nagy könyek csurogtak végig sovány arcán... most ott fekszik valahol fekete szerb földben a nagy ezüsttel a mellén.

A KÉZ

Helyzetjelentéssel küldtek a Divisions-Kommandohoz, de éjszaka lett mire az erdőbe értem. Olyan sötétség, hogy nem láttam a kezemet. Bizonyosan eltévedtem volna, hát elhatároztam, hogy meghálok ott, ahol vagyok. Letérdepeltem, hogy mohos helyet tapogassak ki magamnak. Térdelve nem láttam a földet térdem előtt. Ez nem sötétség volt már, hanem vakság. Akkor fegyvercsörrenést hallok a közelben és egy láthatatlan valakinek a hangját: „Állj ki vagy! Jelszó!"

— „Bajonett. Bruno. Belgrád".

Meglepetésemben mind a hármat elmondtam. Aztán megint hallottam a lábhoz eresztett fegyver dobbanását. Két lépésre lehetett a láthatatlan valaki tőlem és konturját se láttam, árnyalatkülönbséget se tudtam észrevenni a sötétség egyformán fekete masszájában. Suttogva beszéltünk. A testtelen hang elmondta, hogy a harminckilencesek közül való és ugyancsak helyzetjelentéssel küldték, ugyancsak a Divisions-Kommandohoz. Elhatároztuk, hogy együtt meghálunk és le is hevertünk. Kegyetlen hideg volt. Szorosan összebujtunk. Éreztem teste melegét. Nagy széles férfi volt. Nem láttam.

Hirtelen felriadtam álmomból. Láthatatlan szomszédom láthatatlan keze rázta a vállam.

— Mi baj?

— Nem hallod?

De akkor már hallottam. Indulatos gyorstűz ropogott, de rendetlenül és szaggatottan és egyre közelebb jött.

— Szent Isten, ez az én zászlóaljam. A szerbek mégis átjöttek a Száván. Visszanyomják a zászlóaljamat.

Felkaptam a fegyvert és elmondtam hirtelenében a láthatatlannak, hogy már reggel jött a parancs, hogy készüljünk, mert talán átkelési kísérlet lesz. Túlerő esetén még két védelmi vonalat jelöltek meg, utolsó gyülekezőnek az erdő szélét. Igen, éppen ezét az erdőét. A parancs úgy szól: a harmadik vonalat az utolsó emberig.

— Mikor a parancs így szól — súgta a hang (akkor vettem észre, hogy az elébb nem feléje fordulva beszéltem) — mikor így szól a parancs, akkor rá is szokott kerülni a sor.

Megnéztem, illetve megtapogattam még egyszer, hogy meg van-e töltve fegyverem. A tüzelés egyre közeledett. Akkor megszólalt a sugó hang.

— Ne próbáljunk meg mégis utat keresni az erdőn keresztül és eljutni a Divisions-Kommandohoz?

— Az lehetetlen. Már én csak megvárom a pajtásaimat.

— De nekünk parancsunk van, hogy a divizióhoz menjünk.

Igaza volt. Azt is gondoltam, hogy kár, hogy nem

indultam el egy órával előbb. Most már a divisio biztos szállásán volnék valahol hátul. Azt is gondoltam, hogy mik nekem ezek a hatos honvédek, hogy mégis itt állok és várok reájuk. És elgondoltam, hogy ez ostobaság és sajnáltam miatta magamat, hogy elfacsarodott a szívem. Azt sajnáltam, hogy nem indultam egy órával előbb. De most, hogy már így volt, hát azt feleltem bele a sötétségbe:

— Már én csak megvárom a pajtásaimat. Hanem te csak menj, neked ehhez nincs közöd, nem a te ezreded. Menj jól be az erdőbe. Itt van az én jelentésem is. Holnap talán eljutsz a divizióhoz. Nekem most úgyis új helyzetjelentést kell majd vinnem.

Jó ideig hallgattunk. A rajvonal tüze vonaglott s egyre közelebb mászott, mint egy eleven akusztikus lény. Néhány golyó fütyült el fejünk fölött és belekoppant valahol a sötétség fekete falába. Akkor megszólalt a láthatatlan:

— Már mi csak hadd maradjunk együtt.

Hallottam már egynéhány baráti szót ez életben, hűséget, esküt, áldozatot mondót. De nem állt mellette a kipróbáló halál, úgy mint itt. Kezemmel a sötétbe nyultam, a hang után tapogattam s a kezem egy kezet talált. Egy nagy durva kezet. Nem parasztember keze volt, inkább talán iparosé. Minden tapintó idegem szomjasan tapadt rá erre a kézre, hogy érezze, ízlelje mivoltát, hogy megtanulja formáját, megértse, emlékezzen rá. Sok szem nézett már az én szemembe,

de soha még nézés olyan mélyen a lelkembe nem ereszkedett, mint akkor az a tapintás.

A zászlóalj megvetette magát a második védelmi vonalban, visszaverte a rohamot. Én még azon az éjjelen vissszamentem a mieinkhez, új helyzetjelentésért és elbúcsúztam láthatatlanul a láthatatlantól. Még egyszer megszorítottam azt a nagy durva kezet.

Lehet-e hogy egyszer majd, évek multán idegenül menjünk el egymás mellett? Lehet-e, hogy egyszer majd talán valami apróságon összezördülve, mint ellenségek álljunk szemben? Nem ismerem arcát és a hangját sem ismerem, mert csak súgva hallottam, de kezem nem felejtette el az ő kezét és meg fogja ismerni ezer között.

MEGINT A HERCEGNŐNÉL

— Ülj be ebbe a jó öreg kerti székbe. Ebben ültél, mikor bucsuzni voltál itt. Emlékszel? Még egy párnát a hátad mögé. Igy. A botodat ide támasztom kézhez. Takaródzz be, jobban a kendőbe, mert a tavasz csal.

— Köszönöm Alice. Úgy húzom magamon össze ezt az egész csendes tájat, mint egy puha kendőt. Én most mindennel takaródzom. Valami felismerhetetlen belső mozdúlat ez. Ha egy szép könyvet olvasok, takaródzom vele, ha muzsikát hallgatok, takaródzom.

— Ez pedig nem jól van, — felelte a hercegnő nagy fehér homlokát ráncolva. — Mert majd ha rég kimostad már a háború szennyét szemedből, füledből, még minden szépség jelenteni fogja, mint ahogy a takaró jelenti a hideget, mely elől takar. . . . De ne, ne beszéljünk a háborúról.

— Ne beszéljünk.

— Látod itt szorgalmas hegyek dolgozva vártak. Sok jó illatot készitettek mára. A Jánoshegy teli van gyöngyvirággal. . . . Mért ráncolod a homlokodat?

— Kissé nyugtalanít most a levelek zöldje és a mezők illata. Gyanus! Talán ideges és riadt még az orrom a hullabűztől. Félve szimatolja a termőföld szagát. Fél, hogy egyszer ráismer valamire. Mert nem nagyon mélyen vannak temetve a gyökerek alá . . . Mondd, nem járnak illat-kísértetek is néha? Nem lehet a virágillaton soha megérezni, hogy mit ivott a gyökér? Nem lehet-e, hogy minden tavaszi édességen keresztül ráismerjek egyszer az 54-ik menetzászlóalj szagára?

A hercegnő átnyúlt a kerek kerti asztalon és megfogta a kezem. — Az csak jó volna, Béla, mert a virágillat testi megváltásuk. És ha rájuk ismernél benne, az szép volna és boldog, mintha megpillantanád őket az égi mezőkön. De ne beszéljünk a háborúról.

— Ne beszéljünk a háboruról.

— Hiszen annyi szépség van. És milyen gyönyörű diadal, hogy ebben a szörnyű pusztúlásban egyetlen szépség se veszett el és nem veszhet el soha.

— Inkább még az a baj, hogy megszaporodtak. Hogy szép volt az is, aminek csúnyának kellene lennie. Ez nagy baj, Alice. A mesékben is nyugtalanított, ha az ördög csodaszép legény képében jelent meg. Mert ez disqualifikálja a szépséget. Mi azt hittük, hogy a szépség már magában jóságot jelent. Hogy minden szépség, akárhogy, akárhol, istenderengés.

— Annak az ördögnek nem arca a szépség, hanem maszkja. És az a sok gyönyörű férfierény, melytől most piros a patakok vize, nem az arca a háborúnak, hanem maszkja csak.

— De nagy baj, hogy kevés arcot láttam szebbet, ennél a maszknál. És talán igazuk van azoknak, akik haragusznak ezért rám.

— Szúrják ki a szemedet, akkor majd nem fogsz szépet látni. Az övékét is úgy teremtette Isten, hogy még ezt is csunyának lássák.

— Azt mondták, lelketlen, barbár vadember vagyok.

— No, kicsi dolgok azok, amiket még az idegek viselnek. De amibe a vadember is beleőrül, azt veszi magára a lélek, mint súgárzó töviskoronát.

— Hiszen nekem az mindegy, Alice. Más itt a baj. Sok erdei őrjáratokon, mikor nem hittem a bagolynak, sem az álmában beszélő gébicsnek és minden madárhangot ellenséges jeladásnak hallottam, nagyon az idegeimbe ivódott a gyanu és az óvakodás. Szépséget láttam rothadó embertestek fölött és most azt szeretném mondani, hogy látásom önvédelme volt lelkemnek, mint amilyen az akasztófahumor. Hogy akasztófaszépség volt! De ez a belátás kissé gyanussá tett *minden* szépséget. Hátha minden szépség igy keletkezik? Nincs-e valahol a világban valami szörnyű háboru mindíg? Nem csóvál-é az őrület buzogánya állandóan a fejünk felett? Nem *önvédelem-e minden szépségünk?* Nem akasztófaszépség-e? Még a Santa Maria Novella és a kilencedik szimfonia is?

— Gondoltam — felelte a hercegnő leverten, — hogy így lesz. Hogy a békét csak „Urlaub"-nak fogjátok ezután érezni. És ha soha többet nem lesz is háború, generációk fognak elmúlni, míg az emberek megint a békét fogják tengernek látni és a háborút szigetnek benne, nem pedig megfordítva a békét incidensnek és hosszú csendes életüket véletlen „felmentettség"-nek.

— Hidd el Alice, hogy ennek nem csak az idegekbe törött rémület az oka. A legszörnyűbb kínnál

is elviselhetetlenebb, hogy ez a szörnyű kín nem jelent semmit. Az ember azt, amiért barátai meghaltak, fontos valaminek *akarja* látni. Lényegesnek, világ törvényének, értelemnek. Mert máskép nem lehet elviselni. A minap egy tudós azt mondta nekem, hogy ezt a világháborut a jövő század történelemkönyvei egy csillag alatti jegyzetben fogják csak megemlíteni. Irtózattal háborodott fel bennem a gondolat, hogy André Gide és Zalai Béla egy ilyen jegyzetcsillag alatt haltak meg. Nem, nem szabad, hogy az ág nagyobb legyen a törzsnél, mert kitöri a fát. Nem szabad, hogy egy incidens, egy kaland olyan sulyos legyen, hogy felmérje az életet. Mert ez embertelenül megalázó. Hinnünk kell, hogy mégse csak véletlen kalandon pusztult el annyi komoly élet. Ez nem lehet. Te mondtad egyszer Alice, hogy valakit oly régóta és olyan nagyon szerettél, hogy aztán már a beléje fektetett szerelemtőkédet szeretted benne. Alice, olyan mérhetetlen tőkéje a fájdalomnak van belé fektetve ebbe a háboruba, hogy már tisztelni kell érte borzongó áhítattal. A háborút olyan nagynak kell látni, hogy beléférjen ez a sok millió halál, mert különben mind beleőrülünk a nagy kisértetjárásba.

— Ez is olyan akasztófahit volna csak, és nem segitene rajtunk. Mert a béke nem eseménye az életnek, és a háború sem. Mezők, melyeken tetteid bokrétáit téped. De bizony nagyobb a virág a mezőnél. Legkevésbé esemény pedig a halál. Vagy értelmesebb-e Goethe halála, mert nyolcvankét esztendőt

élt, mint Schilleré meg Zalaié? Ezeréves élet is, nem volna-e értelmetlen töredék csupán, ha folytatását nem tudnók halálon és halálokon túl? Az a halál értelme, hogy semmit se jelent, és az életé, hogy csak kaland, hogy csak ág a béke és háború minden virágával együtt. Mert a törzs a kerítésen túl van, azt tudod. Mindig tudtad és egészséges leszel nemsokára és úgy fogsz beszélni, mint tavaly nyáron, mikor búcsuzni voltál itt. Takaródzz be jobban.

— Hiszen ha a háború csak valami nagy járvány képében jelennék meg, ha nagy emberősz volna csak, ha nem volna *semmiféle* értelme, abba bele lehetne nyugodni, alázatos és hivő hervadással. De a harctéri halál hazudik. A harctéri halálnak igenis *van* értelme és *van* célja. De kié az értelem és kié a cél? A járványnak *következménye* a halál. Azért halunk meg, mert vannak gyilkos betegségek. De a háborúval fordítva vagyunk. *Azért van háború, mert van, amiért meg tudunk halni!* És mégis milliónyi halottja közül *ennek* a háborúnak, vajjon hányan haltak meg azért, amire lelküket, életüket feltették?

Mert ez a háború izgató, megtévesztő ördögi szépsége. A háború óriás hasonlat, hasonlata az életnek, mely harc és célkitűzés, akarás és áldozat, győzelem és elbukás. Mert minden igazi élet háború. De csatái a köznapi valóságban megalkuvásokban félbemaradva, gyáván elhazudva, rejtett lappangó szürkeségbe fulladnak. Minden életharcnak nagy tiszta szimboluma a háború, gyönyörű hasonlata, melynek leegyszerűsített, egyértelmű a halál

végéig húzott vonalai az akarat és küzdelem teljesedett képét rajzolják. A nyilt és visszavonhatatlan szembefordúlás felszabaditó őszinte gesztusa a háború. Szimbolizálja az élet totalitását, mely megtalálta a halál értelmét, tehát megvált a haláltól. Minden idők poézisének leghasználhatóbb, legkifejezőbb témája a háború.

És most ime a valósággá lett poézis! A valóságos dolgok közé leereszkedett hasonlat, mely mindent letipor és megöl, amit eddig jelentett és kifejezett, tehát igazi életre ébresztett. Mert a hasonlat egy másik sikon, a hasonlatok világában van otthon és nincs helye a földön. Mert a szimbolum totalitása nem az élet kiegészitő folytatása, hanem párhuzamos kép, amely a valósággal sehol sem érintkezik. A háború nem azokat a harcokat teljesíti, melyeket az életben félbehagytunk. Az emberek ebben a háborúban nem a saját csatatereiken esnek el! Az élet harcai formátlanok és elhazudottak, konzekvencia és pathos nélkül valók. Igaz. De a háború valamennyinek hasonlata bár, egyiknek sem valósága. Mi történt? Minden gondolatunk szimbolum-idézés. Segitségért kiáltunk hozzájuk, megváltókként hivjuk őket. És jaj nekünk, mert meghallották és eljöttek.

— Nem szabad ennyit beszélned! Most hallgass egy kicsit. Ne izgasd fel magad.

A hercegnő felnézett a futó tavaszi felhőkre. Valami intim kiváncsisággal, mint aki tudja, hogy mi az, amit nem lát. Azt mondta később:

— Furcsa. Mi volna, ha mind eljönnének a hasonlatok?

— Halál és pusztulás.

— Nekünk kellene odalátogatni. A hasonlatok országába. Gyönyörű lehet. — Igy beszélt a hercegnő, aztán hirtelen felém fordult meleg mosollyal, előre megértő mosollyal, hogy megkönnyitse a választ:

— Ma is elmennél-e megint önként?

— Elmennék. Nem tudnám annyi okkal okolni, mint tavaly nyáron. Nem tudnám talán egyetlen eggyel sem. Mégis elmennék. Ma értem azokat, akik elbujnak a háború elől. Jobban értem, mint magamat. De ma sem szeretem őket. Mert vannak igazságok, melyekbe nem férünk be. És én választom a tévedést szabad választással, mert semmit sem akarok megtagadni lelkemben. Mert nem én vagyok hivatva, hogy nyessem és tördeljem virúló ágaimat. Hiszem Istent, hogy időm jöttén belenöveszt az igazságba.

— Amen. De most már igazán ne beszéljünk többet a háborúról.

AZ EPRAFAK MADÁR

A zsombolyai tanitó utolsó conservjeinket melegitette vacsorára, mert már a Gefechtstrainünket is hátra parancsolták a mozgókonyhákkal egyetemben. De teánk volt még. Ratzenauer kapitány úr maga készitette a teát (ez mindenkor a kommandáns előjoga volt.) De ugyis cselekedte: óvatos rafináltsággal, valami vallásos ceremonia sötét komolyságával, utolsó szimbolumaként a rég elmaradt kulturának. Mi pedig áhitatos hallgatásban hevertünk körül, mivel hogy felállni nem lehetett a fedezékben. Hó olvadt le a zsiros csizmákról csipő szaggal, redves fa sziszegett és sirt a tüzben és kis kék lángok táncoltattak furcsa árnyékokat.

Már régen hallgattunk. Mert hiszen nincs abban semmi, hogy az ember utóvéd a visszavonulásnál. Mégis, nem igen beszélget.

Lazarevác felől tompa ágyúmorajlás hallatszott. És a rajvonal előtt a tábori őrsök tüzének tétova melankolikus ropogása az idegen nagy téli éjszakában. Olyan volt az, mint estéli kutyaugatás falun és mint békák monoton ümmögése a tóban. Ez a csendnek hangja, nehéz melódiája a magányosságnak. Mert az ugy van, hogy a golyók zümmögése is a levegőben, akár az éji pillék rebegése nyáron a kerti lámpa körül. És ha hangzik is néha egy fájdalmas sikoltás valamelyik árokból, ahol valaki meghal, olyan az, mintha valahol ablak nyilnék ki a holdvilágban. Mert ez mind csend és a magány szomorúsága.

A kis aktiv hadnagy, aki néhány napja jött csak a századhoz, pipára gyújtott és megszólalt:

— Csupa viz már ez a ronda dohány. A harmadik századot délben visszarendelték. Mindent összevéve már csak két századdal vagyunk itt. Hogy a fene enné meg ezt a dohányt.

Mindig olyankor beszélt csak, ha valamivel foglalatoskodott, hogy izgatottságát leplezze.

— Már futnál te is?

— Dehogy kapitány úr, dehogy. Csak úgy gondolom, hogy . . .

— Ne félj fiam, még az éjszaka mi is megkapjuk a parancsot a visszavonulásra. Holnap már te is a mozgókonyhán csináltathatsz magadnak félig sült angol bifszteket.

— Csak közbe ne támadjanak a szerbek.

Ezt Kun Szabó zászlós mondta. Csendesen, vontatva mondta, puha mély hangjával, melyet igen ritkán hallatott, mert nem szivesen és rosszul beszélt németül. Mivel pedig a bécsi Ratzenauer a káromkodáson kivül kevés magyar szót tanult meg, hát nem sokat diskurált kedves zászlósával. Mégis mindig együtt voltak. Értették egymást szemből.

— Csak közbe ne támadjanak a szerbek — mondotta Kun Szabó komikus magyar ejtésü németséggel.

— No hiszen, ha úgy sem kell tartanunk ezt a vonalat, mindegy lehet nekünk, ha támadnak is — vélte a kis cseh hadnagy.

Erre elnevette magát a zsombolyai tanitó a sarokban és Kun Szabó négyszögletes csontos arcán huncut gyerekmosoly suhant át.

— Mi van ezen nevetni való? — kérdezte a hadnagy kissé ingerülten.

— Tudják ezek a kutyák, hogy mért nevetnek — felelte Ratzenauer homlokát ráncolva.

A tanitó a tüzhely mellett még mindig vigyorgott.

— Szájfogni disznó! — orditott rá hirtelen a százados. Legközelebb halomra lövetlek, mint a kutyákat — folytatta megint németül. — Hiába bámészkodsz rám, förmedt Kun Szabóra, aki fekete kis parázsszemeit nyugodtan, mozdulatlanul szögezte Ratzenauer arcába. — Hiába bámészkodsz rám. Mikos betyárok vagytok, nem katonák. Disciplináról nincs fogalmatok. De majd én megtanitlak.

— Mi az, mi történt? — kérdezte a hadnagy.

— Hülye betyárok ezek és hadi törvényszék elé kellett volna állitani őket. Hiába bámészkodsz rám. Odaát K. mellett is utóvéd voltunk. Ez már a mi specialitásunk. Jön a parancs a visszavonulásra. De éppen támadásra indultak a szerbek. Ez nem lett volna baj. Simán meg lehetett volna csinálni. Kevesen voltak, éjszaka volt, a gépfegyvereink kitünő állásban. És akkor ezek a büdös betyárok egyszerüen nem engedelmeskedtek! Ők fütyülnek a parancsra! Hallottál már ilyet? Mert ők előbb visszaverik a szerbeket. Mert, hogy ők nem szaladnak el. Van egy buta magyar

Mikos szavuk: „Eprafak" mondják kinaiul. És ha ők azt mondják, hogy Eprafak, akkor csinálhatsz, amit akarsz. Amit akarsz. Akkor ők előbb visszaverik a rohamot, aztán, ha nekik tetszik, akkor jönnek vissza szép lassan, kényelmesen. Mert, hogy ők nem hagyják magukat kergetni. Hallottál már ilyet? Csupa lustaságból, mondom neked, magyar lustaságból. Egy fél századomba került ez a tréfa. Te csak bámészkodj rám, te Kunz. (Kun Szabót nevezte igy.) Te is sirtál.

— Hát ez igazán hallatlan — izgult a kis cseh hadnagy, — revolverrel kell közéjük lőni.

A kapitány finom, ideges arcát a teás lábos fölé hajtotta és szünet mulván azt mondta halkan:

— Na ja revolver... Testükkel takarnak a golyók elől és aztán lőjj beléjük hátulról.

— De hát ez abszolute lehetetlen. A parancs az parancs. Hiszen ez nem katonaság. Hiszen igy minden vezetés illuzoriussá válik. Ha nem megy másképp, revolvert muszáj használni.

A kapitány a lábos fölé hajolva mormogott magában, alig hallhatóan, mintha szégyelt volna valamit.

— Na ja, na ja hiszen igazad van!... Ugyis kéne.

Akkor megszólalt Kun Szabó puha, mély hangja:

— Nem lehet megszökni.

Szinte mintha kapitányát akarta volna evvel mentegetni. De az felfortyant.

— Nem lehet? Hallatlan! Nem lehet? Ez ugy

beszél erről a pusztai betyárságról, mint valami sziklafalról, melyre nem lehet felkapaszkodni. Ilyen akadályokat hordanak magukkal ezek az ő kemény Mikos koponyájukban. De azt mondhatom neked te Kunz, hogy ennek vége van. Azt mondhatom neked.

— Nem lehet — ismételte a zászlós nyugodtan és komolyan és kapitányára nézett.

— De három emberért tizet adni oda, azt lehet. Mi?! — Ratzenauer nagyon izgatott volt. — Mikor B. melletti állásainkat kiüritettük, valahogy ott felejtődött három ember egy figyelő poszton. Hát ilyesmi előfordul. Nem? Hát szegény fickókat elfogták a szerbek. No jó. Ez még nem a legrosszabb. De mikor ezt jelentik nekünk, hát csak megáll ez a Kunz. Ez itt. Tizenöt betyár mindjárt körülötte van és már mennek is vissza, mint az őrültek, bele a közepébe azért a három rongyos bakáért. Mit bámészkodsz minduntalan az arcomba? Mindnyájan itt fogunk dögleni és senkinek sem lesz haszna belőle.

A kapitány hirtelen a teás lábos fölé hajolt megint, mert a szemei megnedvesedtek.

A kis aktiv hadnagy, aki nem rég jött csak a századhoz, fel volt háborodva.

— Nem, ez mégis csak hallatlan. Hiszen ez kész anarchia. — És Kun Szabóhoz fordulva hosszú és tüzetes előadást tartott a katonai fegyelemről. Amaz egy szóval se felelt. Némán és mozdulatlanul, mint valami ázsiai bálvány ült a háti zsákján és nézte a hadnagyot.

Csak kis szemei fekete fogkefeszemöldökei alatt kisebbedtek és izzottak egyre jobban.

A százados mormogott valamit.

— Na ja, na ja, mondta. Mégsem egészen úgy van az, mint a kadétiskolában.

Később már hangosabban szólt bele: — Ez a zászlós elsőosztályú vitézségi érmét mégse egész ingyen kapta.

— De a könnyelmüség is bűn. Három ember miatt...

— Na hadd már abba, — fakadt ki hirtelen a kapitány türelmetlenül — nem olyan könnyü azt nézni, hogyan cipelik el három pajtásodat!

— De hiszen a százados úr is megtiltotta?

— Nem! — szólalt meg Kun Szabó és meleg jó mosolylyal nézett kapitányára.

— Nem tiltotta? — csudálkozott a hadnagy.

Ratzenauer elpirult.

— Én nem adtam parancsot. Én nem szóltam egy szót se. Hagyjatok engem békében! Az ember maga is egészen elveszti az eszét ezek között a betyárok között. Az ördög dugott engem ide közéjük! De te kis fiam, várj, mig az első rohamon velünk jösz, aztán szidhatsz bennünket.

A százados keresztülöntötte a teát a kosáron, melyet szürőnek használtunk s mindenki elébe tartotta kulacsát. A zsombolyai tanitó tálalt és megint csend lett a barlangban. Odakint nyöszörgő szél kerekedett, a kemény hóport a fedezék ajtajának dobván. Mintha kopogtak, kapargattak volna rajta.

— Kéredzkedik be a halál: — mondta Ratzenauer furcsa mosolylyal és kis vártatva megint megszólalt:

— Hallottam egy históriát egyszer, valami bolond angolról. Az én bátyám mérnök és két év előtt lent járt Albániában aszbesztet keresni. Azt mondják, ott van mindenféle. A puha szén kiáll a földből és kénpatakok folynak és réz is van rengeteg és kátrány is, amit akartok. Kihasználatlanul. Na hát jöttek mérnökök és kémikusok, franciák, angolok, olaszok, osztrákok, kicsit turkálni benne. És volt egy olyan angol is, aki mérnök volt vagy kémikus, mit tudom én ... Igen ... Különben szép lehet odalenn ... Római romok vannak odalenn és elhagyott velencei kastélyok . . .

A százados elhallgatott megint. Furcsán, szórakozottan és idegesen beszélt és szinte, mintha röstelte volna elkezdeni a tulajdonképeni történetet.

— Na, mondom, ezek ott ültek Delbiuzdiban, valami piszkos fészekben Durazzó mellett, mikor éppen megint valami felkelés volt. Hiszen ott minden összevissza megy. Ezek az európai mérnökök azt sem tudták, miről van szó és mindegy is volt nekik. A falu olyan volt, mint egy megbirizgált hangyaboly. Görögök, olaszok, szerbek, törökök összesepert csőcseléke lótott-futott esze nélkül és fegyverkezett.

Akkor az én bátyám azt mondta a kollégáinak: Én mindenesetre felmegyek a szobámba és lefekszem aludni. Ha vége lesz a heccnek, akkor keltsetek fel. Az én bátyám ilyen. De az olasz meg a francia lel-

kesedtek, hogy ők is küzdeni akarnak, szavalták, a vad erdei lakók ellen a diadalmas európai civilizációért. De mister Davy, az angol, úgy vélekedett, hogy ama erdei lakók százszor kedvesebbek előtte Európa külvárosának eme csőcselékénél. Ő ismerte az albánokat. Ő sokat turistáskodott a hegyekben. Ő ismerte az óriás malisszorokat és a krójai kis mirditákat. Szereti őket, mondta, mert szépek és erősek és komolyak, mert hosszú fürtjük vállig ér és széles vasöveket hordanak, gyönyörü tőrökkel. Gyászénekeket énekelnek Skander bégért és éhen tudnak halni fent a szikláikon, de ennek a piszkos csőcseléknek nem adják meg magukat. Különben is semmi köze az egészhez. Ő a dolgát elvégezte itt, ő nyergelteti a lovait és távozik. Adieu!

Na, és ahogy az utcán végiglovagol a szolgájával, már jön szemközt a fegyveres tömeg, valami kövér, olasz borbély vezetése alatt és utána kiáltják, hogy gyáva és hogy elszalad. Persze nem törődik evvel. De azért mégis meghúzza a kantárszárat és lépésben lépteti a lovát. Hiába jajgat a szolgája, hogy az albánok itt vannak már és nemsokára körül lesz fogva a város... Na és már az országúton vannak, mikor a hátuk megett Delbiuzdi felől nagy ropogás és üvöltés kerekedik. Ott már verekednek.

— Jaj, jaj — kiabálja a szolga — gyorsan, gyorsan.

Erre mister Davy megállitja lovát és megfordul a nyeregben. Talán csak azért állt meg, mert a szol-

gának olyan szaladhatnékja volt. De hátra nézett és látta a füstfelhőket az olivák fölött és hallgatta a ropogást. Rövidlátó és hektikás francia kollegájára gondolt, a kövér borbélyra és mindnyájukra, akik ott maradtak és azt gondolta, hogy mégis csak ostobaság volt tőle, hogy nem tegnap utazott már el vagy tegnapelőtt. Mert hogy éppen most megy el, az valahogy mégis kinos egy kicsit.

Igy állt ott az országúton és hallgatódzott. A szolga reszketett és sopánkodott: „Gyorsan uram, meneküljünk, az Isten szerelmére, mentsük meg az életünket."

Az angol akkor ránézett a szolgára és undorodás fogta el. Ha az a nyavalyás nem jajgatott volna annyit, talán már rég tovább ment volna. Nem igaz?

Végre mégis rászánta magát az indulásra. Akkor fegyver durran az egyik bokorban és golyó fütyül el a füle mellett.

— Késő, — mondta akkor mister Davy és kivette a pipát a szájából.

— Nem, nem késő, — orditja a szolga, — az út még szabad.

— Késő, — mondja az angol csendesen és kihuzza a nyereg mellől a revolvert.

Még egy lövés. A szolga elereszti a málhás állatot és vágtatva menekül. Mister Davy pedig megfordul és elegáns trappban visszatér Delbiuzdibe.

Na és este persze halálos sebbel a hasán, fekszik a bátyám szobájában. Mert az a csőcselék persze

elszaladt, de mister Davy ott maradt, a barrikádon. Még beszélt arról, hogy milyen szépen verekednek a malisszorok, mennyire tetszenek neki és hogy milyen ostobaság volt, hogy nem tegnap utazott el vagy tegnapelőtt, mert hiszen az ősszel mrs Davyvel Indiába akart menni... Na ja... Bátyámnak mindig könnyes lesz a szeme, ha erről beszél.

— Ez olyan igazi angol spleen, — mondta a hadnagy.

— Persze, — felelte a kapitány megvetően, — na ja. — És zászlósának izzó szemeibe nézve azt mondta később kényszeredett szinte szomorú mosolylyal. — Ez is olyan Eprafak volt.

— Mit jelent az, hogy Eprafak? — kérdezte a kis cseh, aki még káromkodni sem tudott magyarul.

— Nem ugy mondják, — magyarázta mosolyogva Kun Szabó. „Eb ura fakó" igy van magyarul. Ezt nem lehet németre forditani. Hanem a kapitány úr mégis érti.

— Te csak fogd be a szádat te Mikos betyár!

Alig néhány másodpercig tartott a csend, mikor talpunk alatt éreztük, amint a levegőben jött h-u-i-i-i ... Egy éles csattanás. Aztán még egy, aztán megint egy. A föld töredezett a fedezék faláról és a kis ablakocska megrepedt.

— Ez ül, — mondta a százados felfigyelve.

Akkor egyszerre dühös gyorstüzelés sistergett végig a lövészárkon.

— Úgy látszik a fickók utána néznek, hogy itt vagyunk-e még? Tehát uraim, ha úgy tetszik, sétál-

junk végig a vonalon. Gyere kis fiam, most megmutatom neked a mi Eprafak madarunkat.

Bebujtunk bundáinkba és kimásztunk a fedezékből. Párás sápadt hold alatt nagy felhők usztak el óriás árnyékaikat húzván a havas lejtőkön, mint fekete gályákat fehér vizeken. A teljes legénység a fegyverek mellett feküdt. Egy ellenséges rajvonal dolgozta fel magát óvatosan a hegyoldalban. Sziszegett és ropogott az éjszaka és az alaktalan kendőkbe csavargatott sötét alaknak pipa volt a szájában, mindnek.

— Volt vacsora?

Szakállas, vad arcok fordultak mosolyogva a százados felé és valamennyiben olyan kis fekete szemek izzottak, mint a zászlósében. Ratzenauer érezte ezeket a szemeket a sötétben is, mint valami magnetikus hálót, melybe belefogódott. Néha hideg borzongás futott végig rajta és valami fájó bizonytalan érzés, hogy messze van, messze önmagától. — Talán nekem is már ilyen kis fekete szemeim vannak, — gondolta és elegáns finom bécsi barátnőjére gondolt.

Nem volt könnyű a járás az árokban. Néhol már bedült. Fekete tömegek loccsantak a vizben. Sebesülteket cipeltek hátra. Egy gépfegyver fedezékéhez értünk. Három fekete alak kuporgott benne, mint három medve és mozdulatlan, feszülten néztek ki a lőrésen.

— Ide nézz, fiam, nézd micsodánk van nekünk. A százados kézilámpájával a fülke egyik sarkába

világitott, ahol egy kis faragott tiroli kakukos óra tünt elő, amely vidáman nembánom tiktakolással himbálta ingáját. Szép faragás volt, zergékkel, fenyőtobozokkal, havasi gyopárokkal ékes és egy kis almhütte is volt rajta, amelyikből kicsi kakukmadár ugrott ki, ha meghuzták zsinórját és kikiáltotta az órát. Valami leégett szerb házban találták a bakák és elhozták. Mert óra is köll. Mindnyájan szerették ezt a furcsa holmit és őrizték, mint a század fetisét. De legjobban Ratzenauer százados ragaszkodott hozzá.

A faragott zergékből, fenyőtobozokból, havasi gyopárból valami édes hazai illat áradt feléje, hogy mindig belefájdult a szive.

Óh boldog hajnali lovaglások, karinthiai erdőkben, elegáns toblachfürdői tennispartiek, óh fehér vitorlák a kék wörthi tavon! És kiáltott a kakuk . . . kakuk . . . kakuk . . . és a pastorale szinfonia boldog békéje zengett vele.

— Mi ketten — gondolta a százados, — bennünket most meghurcolnak ebben a piszokban. De várj, majd otthon Bécsben, ha megint együtt leszünk, Bécsben!

— Kedves holmi, — mondotta a hadnagy, — de miért nem lóg a tiszti fedezékben? Itt még valami baja történhetik!

— Az Eprafaknak? Haha! — a százados hangosan nevetett. Akkor négy gránát csapott be gyors egymásutánban. Az egyik alig tizenöt lépésnyire tőlünk. Véres viz fröcskölt a szemekbe. Az egyik medve

megmordult: „jönnek!“ A másik medve megmordult: „Száz lövés. Tűz!“

És a gépfegyver elkezdett kerepelni. A hadnagy összekuporodott.

— Hollá kis fiam, — kiáltotta a százados — sohse félj. Ide hallgass!

És meghuzta az óra zsinórját és a kis famadár kiugrott a kunyhóból.

— Kakuk... kakuk... kakuk... csengett vidáman, hetykén dalolva a pokoli lármában. Mintha aranysugár hull a sötétségbe, ép ugy hatott bele a lelkekbe is.

— Kakuk . . . kakuk . . .

A három medve mosolyogva forditotta fejét a furcsa szögletes, kis madár felé és fekete kis szemeik izzottak.

És a százados kiáltott: „Látod-e a mi madarunkat? Látod ez nem fél! Harminc és feles gránátok zuhoghatnak ennek, ez csak kiugrik a házikójából: Kakuk! Ez nem törődik sem szerbbel se halállal, ez mindenre fütyül. Kakuk! Ez a dacnak madara.“

Zsivio üvöltés zugott fel alulról, haragos gyors tüz pattogzott, kézi gránátok robbantak.

— Kakuk . . . kakuk . . . csengett, dalolt bele a kis madár.

— Kakuk . . . kakuk . . . feleltek morgó basszus hangok jobbról, balról a sötétségből, mint valami csatakiáltásra.

— Kakuk . . . kakuk . . . dalolta a százados úr,

Ratzenauer, magasan egyenesen állva, — Eprafak! ... Eprafak! ...

A rohamot hamar visszavertük és megint csend lett. Akkor telefonparancs jött, hogy rögtön vonuljunk vissza.

— De most aztán gyorsan, — mondta a százados. — Te Kunz betyár, te mégy a szakaszoddal legelől. Egyenként, szétszórva, csendesen. Gyülekezés odaát az erdőszélen. Aki nekem egy félóra mulva nincs ott, azt kiköttetem.

De nem volt nyugta. Türelmetlenül járkált az árokban és sürgette, kergette az embereket: gyorsan, gyorsan! Mikos betyárok, pakkoljatok.

Egy félóra mulva mindenki az erdőben volt. Rendeztük a századot. Alaktalan árnyak imbolyogtak alig hallhatóan a sötétben. Suttogott parancsok, halk csörrenése ásónak, fegyvernek és a puha hó ropogása. Különben csend volt. A párás hold alatt nagy felhők usztak el, óriás árnyékokat huzván a mezőkön, mint fekete gályákat fehér vizen.

Akkor a dombtetőről, ahonnan jöttünk, becsendült az éjszaka némaságába: Kakuk... kakuk... kakuk...

— Jézus Mária! — hördült fel a százados. — Az én kakukmadaram!

A nagy sietségben ott maradt az óra és most nyilván egy ellenséges patrouille az árokhoz lopódzva megtalálta.

— Kakuk ... kakuk ... ugy csengett, mint egy segélykiáltás.

Ratzenauer az ajkába harapott és toppantott. Sötét árnyak tolongtak köréje és Kun Szabó zászlós állott vele szemben.

— Százados úr — mondotta meleg mély hangjával, — százados úr, *hát lehet?*

Ratzenauer érezte a sok kicsi fekete szem magnetikus hatalmát. Valami földalatti erő volt ez, amely lenyügözte, felszivta. Önmagát sem érezte már.

Kun Szabó eléje lépett egész közel.

— Százados úr, *hát lehet?*

A dombról sirt a hang: kakuk . . . kakuk . . .

Akkor Ratzenauer ökölbe szoritotta a kezét és elfordult. Abban a szempillantásban már el is tünt Kun Szabó tiz emberével. Kis vártatva vad üvöltés a dombon. Lövések. Valami bizonytalan zaj. Aztán csend.

Ratzenauer az erdő szélén állt, a sötétbe meredve és visszatartott lélekzettel hallgatódzott. Csend. Örökkévalóság. Akkor odajött a kis aktiv hadnagy és jelentette, hogy a második század már el is indult. Ratzenauer nem hallotta.

— A Kunz ott marad nekem! — orditott fel hirtelen. — Nem, azt már nem, ti kutyák!

Kitépte a Mannlichert az egyik legény kezéből.

— Egész szakasz utánam!

És Kun Szabó szakasza Ratzenauer századossal az élén rohan fel a dombra.

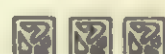
— — — — — — — — — — — — — — — —

Egy órával később a fekete néma erdőn egy ember haladt keresztül nehéz lépéssel. Kun Szabó. Karjaiban egy halottat tartott, mint egy alvó gyereket. A halott lelógó kezébe egy kis faragott famadár volt beledermedve. El nem eresztette.

TARTALOMJEGYZÉK

(Divéky József rajzai a 13, 63, 79, 93, 105, 119. oldalakon vannak.)

BALÁZS BÉLA
EDDIG MEGJELENT KÖNYVEI:

HALÁLESZTETIKA.
Deutsch Zs. kiadása.

DR. SZÉLPÁL MARGIT.
Dráma. A Nyugat kiadása.

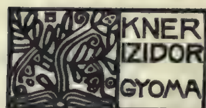
A VÁNDOR ÉNEKEL.
Versek. A nyugat kiadása.

MISZTÉRIUMOK.
Három egyfelvonásos. A Nyugat kiadása.

DIALOGUS A DIALOGUSRÓL.
Modern Könyvtár.

TÖRTÉNET A LOGODY-UTCÁRÓL.
Elbeszélés. Modern Könyvtár.

AZ UTOLSÓ NAP.
Dráma. Modern Könyvtár.

KNER
IZIDOR
GYOMA